

วิชาพุทธประวัติ
ธรรมศึกษา ชั้นตรี
ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗

วิชาพุทธประวัติ ธรรมศึกษา ชั้นตรี

ปฐมกาล

ปริเฉทที่ ๑

ชมพูทวีปและประชาชน

ชมพูทวีป เป็นดินแดนที่กำหนดหมายด้วยต้นหว่านในครั้งดึกดำบรรพ์ มีพื้นที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศไทย ได้แก่ ดินแดนประเทศอินเดีย เนปาล ปากีสถาน บังกลาเทศ อัฟกานิสถาน และภูฏาน ในปัจจุบันนี้

ชมพูทวีป เป็นดินแดนที่มีพื้นที่อยู่ทางตอนใต้ของเทือกเขาหิมาลัย มีความเจริญสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากมาย แบ่งลักษณะทางภูมิศาสตร์ออกเป็น ๒ ส่วนคือ

๑. มัชฌิมชนบท หรือมัธยมประเทศ เป็นที่ตั้งแห่งพระนครใหญ่ๆ เป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์เจริญด้วยการค้า การศึกษา มีประชาชนและนักปราชญ์ราชบัณฑิตอาศัยอยู่มากมาย

๒. ปัจจุบันชนบท คือเขตแดนรอบนอกมัชฌิมชนบทออกไป ทิศตะวันออกจรดมหาศาลนคร ทิศตะวันออกเฉียงใต้จรดแม่น้ำสัลลวตี ทิศใต้จรดหมู่บ้านเสตกัณณิกะนิคม ทิศตะวันตกจรดหมู่บ้านญาคาม ทิศเหนือจรดภูเขาอุสิรรชชะ

ประชาชนในชมพูทวีป แบ่งเป็น ๒ ชนชาติ

๑. ชาวอริยกะ ไม่ใช่เจ้าของถิ่นเดิม อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของเทือกเขาหิมาลัย มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดเฉียบแหลม เจริญด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวิทยาต่างๆ

๒. ชาวมิลักกะ เจ้าของถิ่นเดิม มีการศึกษาน้อย อาศัยอยู่ในชมพูทวีปมาแต่เดิม ก่อนพวกอริยกะจะย้ายเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐาน มีความเจริญในระดับหนึ่ง มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง แต่ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีในการปกครอง

ชาวอริยกะ ได้อพยพจากดินแดนทางตอนเหนือ ข้ามเทือกเขาหิมาลัยรุกไล่ชาวมิลักกะให้ถอยร่นลงมาทางใต้ของชมพูทวีป แผ่ขยายอำนาจ เข้ายึดครองดินแดนอันอุดมสมบูรณ์แทน ภายหลังกลายเป็นศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรืองในทุกด้าน เช่น อารยธรรม เกษตรกรรม และพาณิชย์กรรม เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกดินแดนที่ชาวอริยกะปกครองว่า มัชฌิมชนบท หรือมัธยมประเทศ เรียกดินแดนที่ชาวมิลักกะย้ายไปตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ว่า ปัจจุบันชนบท

หลังจากชาวอริยกะเข้าปกครองมณฑลประเทศแล้ว ได้แบ่งการปกครองออกเป็น
 แคว้นใหญ่ ๑๖ แคว้น คือ อังคะ มคธะ กาสี โภสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ
 มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโปชะ นอกจากนี้ ยังมีแคว้นเล็กอีก ๕ แคว้น
 คือ สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ อังคุดตราปะ แต่ละแคว้นมีการปกครองแตกต่างกันไป
 แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์บ้าง แบบสามัคคีธรรมบ้าง

วรรณะ ๔

การปกครองในสมัยนั้น ถ้าผู้ปกครองมีอำนาจมาก ก็สามารถแผ่ขยายอาณาเขต
 ของตนออกไปได้มาก ถ้าผู้ปกครองเสื่อมอำนาจ ก็ตกเป็นเมืองขึ้นของผู้อื่น ถูกจับเป็นเชลย
 หรือตกเป็นทาส ทำให้เกิดการรังเกียจกัน เป็นสาเหตุการแบ่งชนชั้น เรียกว่า วรรณะ
 ชาวชมพูทวีปในยุคนั้น จึงถูกแบ่งออกเป็น ๔ ชนชั้น คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร

กษัตริย์ หมายถึง ชนชั้นเจ้า ถือเป็นชนชั้นสูง ได้แก่ นักรบ นักปกครอง เสนา
 อำมาตย์ต่างๆ ศึกษาเรื่องยุทธวิธี มีหน้าที่ปกป้องรักษาและบริหารบ้านเมืองให้มีความสุข

พราหมณ์ หมายถึง เจ้าลัทธิ ถือเป็นชนชั้นสูงเช่นเดียวกับกษัตริย์ ได้แก่ นักบวช
 นักปราชญ์ ครูอาจารย์ ศึกษาเรื่องศาสนา คัมภีร์พระเวท และวิทยาการต่างๆ มีหน้าที่
 สืบสอนศิลปวิทยาการ และประกอบพิธีกรรมตามลัทธิของตน ตลอดจนให้คำปรึกษาแก่
 กษัตริย์

แพศย์ หมายถึง พลเรือนทั่วไป ถือเป็นชนชั้นกลาง ได้แก่ เกษตรกร พ่อค้า
 ศึกษาเรื่องศิลปะ กสิกรรม และพาณิชย์กรรม มีหน้าที่ทำนา ค้าขาย และฝีมือทางการช่าง

ศูทร หมายถึง คนใช้แรงงาน ถือเป็นชนชั้นต่ำ ได้แก่ กรรมกร คนรับใช้ ข้าทาส
 มีหน้าที่ในการรับจ้างและทำงานทั่วไป

กษัตริย์เป็นวรรณะสูงสุด แต่พวกพราหมณ์ก็ถือว่าตนมีวรรณะสูงเช่นเดียวกัน
 คนเหล่านั้น สำคัญตนว่าสูงกว่าวรรณะอื่น มีมานะถือตัวจัด รังเกียจคนวรรณะต่ำลงมา
 ไม่ยอมสมรสเป็นสามีภรรยา ไม่คบหาสมาคม ไม่รวมกินร่วมนอนด้วย เพราะฉะนั้น
 กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี จึงสมรสกันแต่ในพวกของตนเท่านั้น หากสมรสกับคนต่าง
 วรรณะ เช่น พราหมณ์สมรสกับศูทร มีบุตรออกมา จัดเป็นอีกจำพวกหนึ่ง เรียกว่า
 จัณฑาล บุตรที่เกิดจากมารดาบิดาต่างวรรณะกันเช่นนี้ ถือเป็นชนชั้นต่ำสุด เป็นที่ดูหมิ่น
 เหยียดหยามของคนวรรณะอื่น

ลัทธิความเชื่อของคนในยุคนั้น สรุปลงเป็น ๒ อย่าง คือ พวกหนึ่งเชื่อว่าตายแล้ว
 เกิด อีกพวกหนึ่งเชื่อว่าตายแล้วสูญ

พวกที่ถือว่าตายแล้วเกิด แบ่งออกไปอีก ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าชาตินี้เกิดเป็นอะไร ตายแล้วเกิดใหม่ ก็จะเป็นอย่างนั้นอยู่เช่นเดิม ไม่มีเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าชาตินี้เกิดเป็นอะไร ตายแล้วเกิดใหม่ ย่อมเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้

พวกที่ถือว่าตายแล้วสูญ ก็แบ่งออกไปอีก ๒ ฝ่ายเหมือนกัน คือ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าตายแล้วสูญทุกสิ่งทุกอย่าง อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ตายแล้วสูญเฉพาะบางสิ่งบางอย่าง

ปริเฉทที่ ๒

สักกชนบทและศากยวงศ์

ครั้งตั้งคำบรรพ์ พระเจ้าโศกกากราช ครองราชสมบัติในพระนครแห่งหนึ่ง ทรงมีพระราชโอรส ๔ พระองค์ พระราชธิดา ๕ พระองค์ ประสูติจากพระครรภ์ของพระมเหสีที่เป็นพระภคินีของพระองค์เอง ต่อมาพระมเหสีทิวงคต ได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระมเหสีองค์ใหม่ ทรงโปรดปรานมาก พลั้งพระราชทานพรให้พระนางเลือกสิ่งที่จะต้องประสงค์ พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส พระเจ้าโศกกากราชไม่พระราชทานให้ตามที่ทูลขอ พระนางก็ไม่ลดละความพยายาม กราบทูลรบเร้าอยู่เนืองๆ พระเจ้าโศกกากราชทรงดำริว่า ถ้าไม่พระราชทานให้ ก็จะไม่เสียดาย เพราะได้ลั่นพระวาจาไปแล้ว จึงตรัสสั่งพระราชโอรสพระราชธิดาให้ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่

พระราชโอรส ๔ พระองค์ ถวายบังคมลาพระราชบิดา พาพระภคินี ๕ พระองค์ ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่ ในดงไม้สักกะ เขตป่าหิมพานต์ อันเป็นที่อยู่ของกบิลดาบส จึงขนานนามพระนครว่า กบิลพัสดุ์ ให้ตรงกับชื่อของกบิลดาบสที่ยอมสละพื้นที่ให้ทรงอภิเษกสมรสกันเอง ตั้งศากยวงศ์ขึ้นมา ฝ่ายพระเชษฐภคินี ภายหลังได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระเจ้ากรุงเทวทหะ ตั้งโกถยวงศ์ต่อมา

ลำดับศากยวงศ์

ศากยวงศ์สืบเชื้อสายมาโดยลำดับ ในรัชกาลพระเจ้าชยเสนะ พระองค์มีพระราชโอรสพระนามว่าสีหหนุ และพระราชธิดาพระนามว่าโยโสธรา ครั้นสิ้นรัชกาลพระเจ้าชยเสนะ สีหหนุราชกุมารเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อมา ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางกัญญา พระกนิษฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะ กรุงเทวทหะ ทรงมีพระราชโอรส ๕ พระองค์ คือ สุโททนะ สุกโกทนะ อมิโตทนะ โธโตทนะ ฆนิโตทนะ และพระราชธิดา ๒ พระองค์ คือ ปมิตา อมิตา

ส่วนพระนางโยโสธรา พระราชธิดาของพระเจ้าชยเสนะ ต่อมาได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระเจ้าอัญชนะ ทรงมีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ สุปปพุทธะ ทัณฑปาณิ และพระราชธิดา ๒ พระองค์ คือ มายา ปชาบดี

พระเจ้าสุโททนะ ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางมายา เสด็จขึ้นครองราชสมบัติในกรุงกบิลพัสดุ์ สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระเจ้าสีหหนุ

พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เสด็จอุบัติในชมพูทวีป มีชณินชนบท แคว้นสักกะ เป็นชนชาติอริยกะ วรรณะกษัตริย์ ศากยวงศ์ พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับ พระนางสิริมหามายา ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี

ปริเฉทที่ ๓

ประสูติ

พระโพธิสัตว์ ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริมหามายา เมื่อครบกำหนด ทศมาส จวนจะประสูติ พระนางได้ทูลขออนุญาตพระราชสวามี เพื่อเสด็จไปประสูติที่ เมืองเทวทหะ ตามธรรมเนียมพราหมณ์ว่า เมื่อภรรยาตั้งครรภ์ จะไม่คลอดที่เรือนสามี ต้องกลับไปคลอดที่เรือนสกุลเดิมของตน เป็นประเพณีสืบทอดกันมา พระเจ้าสุทโธทนะก็ ทรงประทานอนุญาต มิได้ขัดพระทัยพระมเหสี

ครั้นรุ่งเช้าวันเพ็ญวิสาขมาส (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖) ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี พระนาง เสด็จออกไปพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร ทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า โดยสถลมารค เมื่อเสด็จถึง อุทยานลุมพินีวัน ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์กับเมืองเทวทหะ ทรงมีพระประสงค์จะ ทรงหยุดพักสักครู่หนึ่ง ในขณะนั้น ทรงเกิดประชวรพระครรภ์ ประสูติพระราชโอรส ภายใต้อ้อมไม้สาละสถานที่นั่นเอง

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ ได้เสด็จพระดำเนินด้วยพระบาท ๗ ก้าว ทรงเปล่ง อาสภิวาจาว่า **อโคหมสมิ โลกสส เขฎฐโหมสมิ โลกสส เสฎฐโหมสมิ โลกสส อยมนตติมา ขาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว** เราเป็นเลิศในโลก เราเป็นใหญ่ในโลก เราเป็น ผู้ประเสริฐในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี คำอุทานนี้เป็นนิมิตหมายการ บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบข่าวการประสูติพระราชโอรส ทรงดีพระทัย รับสั่งให้ ทูลเชิญเสด็จพระมารดาและพระราชโอรสกลับคืนสู่เมืองกบิลพัสดุ์

เกิดเหตุการณ์สำคัญ

อสิตดาบสเข้าเฝ้าและพยากรณ์

เมื่อพระราชโอรสประสูติได้ ๓ วัน อสิตดาบส เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กภาพเทวิลดาบส อาศัยอยู่ใกล้ภูเขาคิณคิณ มีความคุ่นเคียดและเป็นที่เคารพนับถือของราชสกุล ได้ทราบ ข่าวพระราชโอรสประสูติ จึงเข้าไปเฝ้า พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบแล้ว ตรัสเชิญ ให้เข้าไปนั่งในพระตำหนัก ทรงอภิเษก และปราศรัยตามสมควรแล้ว รับสั่งให้อุ้ม พระราชโอรสออกมา เพื่อนมัสการอสิตดาบส พระดาบสเห็นพระราชโอรสนั้น มีพระ ลักษณะตรงตามตำรามหาบุรุษลักษณะ จึงลุกขึ้นกราบลงที่พระบาททั้งสองของพระ

ราชโอรสด้วยเศียรเกล้า กล่าวคำทำนายพระลักษณะของพระราชโอรส ตามมหาบุรุษ-
ลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ว่า ผู้มีลักษณะเช่นนี้ มีคติเป็น ๒ คือ

๑. ถ้าอยู่ครองฆราวาส จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร
ทั้ง ๔ เป็นขอบเขต

๒. ถ้าออกผนวช จะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระศาสดา
เอกในโลก แล้วถวายพระพรลากลับไปอาศรมของตน

ฝ่ายราชสกุล เห็นดาบสผู้เป็นที่นับถือของตน ก็กราบพระบาทของพระราชโอรส
แสดงความนับถือ และได้ฟังคำพยากรณ์อย่างนั้น มีจิตเลื่อมใสในพระราชโอรสยิ่งนัก
ยอมถวายพระโอรสของตนให้เป็นบริวารสกุลละองค์ ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะทอด
พระเนตรเห็นการกระทำเช่นนั้น ก็กราบพระราชโอรส นี่เป็นการกราบครั้งแรกของ
พระราชบิดา พร้อมรับสั่งให้จัดพี่เลี้ยงนางนมคอยอภิบาลรักษาพระราชโอรสเป็นอย่างดี

เมื่อพระราชกุมารประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงโปรดให้ประชุมพระ
ประยูรญาติ และเสนามาตย์ พร้อมทั้งเชลยพราหมณ์ ๑๐๘ คน มาบริโภคนาหารใน
พระราชนิเวศน์ ครั้นเสร็จแล้ว ทรงคัดเลือกพราหมณ์ ๘ คน ผู้มีความชำนาญในการ
ทำนายลักษณะ พราหมณ์ ๗ คนแรก เห็นพระลักษณะของพระมหาบุรุษตรงตาม
ตำรามหาบุรุษลักษณะ ได้ทำนายเป็น ๒ คติ เหมือนที่อัสติดาบสทำนายไว้ แต่โกณฑัญญ-
พราหมณ์ ซึ่งเป็นพราหมณ์หนุ่ม มีอายุน้อยกว่าพราหมณ์ทั้งหมด ได้ทำนายเป็นคติเดียวว่า
พระราชกุมารจะเสด็จออกผนวช ตรัสรู้เป็นพระศาสดาเอกในโลกแน่นอน ต่อจากนั้น
ทำการขนานพระนามว่า สิหัตถะ แปลว่า ผู้มีความต้องการสำเร็จ แต่มหาชนมักเรียก
ตามพระโคตรว่า โคตมะ

ฝ่ายพระนางสิริมหามายา พระมารดา พอประสูติพระราชโอรสได้ ๗ วัน
ก็สิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงมอบพระราชโอรสให้พระนางปชาบดีโคตมี
พระน่านาง ได้เลี้ยงดูต่อมา ภายหลังพระนางทรงอภิเษกสมรสกับพระเจ้าสุทโธทนะ
ทรงมีพระราชโอรส พระนามว่านันทกุมาร ทรงมีพระราชธิดา พระนามว่ารูปนันทา

เมื่อพระสิหัตถกุมาร ทรงมีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดารับสั่งให้ชุดสระ
โบกขรณี ๓ สระ ภายในพระราชนิเวศน์ ปลูกบัวขาบสระหนึ่ง ปลูกบัวหลวงสระหนึ่ง
ปลูกบัวขาวสระหนึ่ง ตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระทัยของพระราชโอรส และจัด
เครื่องทรง คือ จันทน์สำหรับทา ผ้าโพกพระเศียร ฉลองพระองค์ ผ้าทรงสะพัก พระภูษา
ล้วนเป็นของแก้วนกาสีทั้งสิ้น ซึ่งนิยมกันว่าเป็นของประณีตในเวลานั้น มีคนคอยกั้น

เศวตฉัตรทั้งกลางวันกลางคืน เพื่อไม่ให้เย็น ร้อน ฤดูละออง แดด น้ำค้าง มาต้อง พระวรกายได้

ครั้งพระราชกุมาร มีพระชนมายุเจริญวัย ควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้ พระราชบิดา ทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครุวิศวามิตร พระราชกุมารทรงเรียนได้ว่องไว จบสิ้นความรู้ของ อาจารย์ แสดงศิลปวิทยาให้ปรากฏในหมู่พระญาติ ไม่มีพระราชกุมารอื่นจะเทียบได้

ทรงเจริญอานาปานสติ

ขณะทรงพระเยาว์ คราวหนึ่งมีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ถือเป็น นักขัตฤกษ์ของบ้านเมือง พระราชบิดาเสด็จแรกนาด้วยพระองค์เอง โปรดให้พระสิทธัตถ- กุมารตามเสด็จด้วย และให้จัดที่ประทับภายใต้ต้นหว่า ครั้นถึงเวลาแรกนา เหล่าพี่เลี้ยง นางนมพากันออกมาดูข้างนอก พระกุมารประทับอยู่ตามลำพัง เสด็จขึ้นนั่งบนบัลลังก์ เจริญอานาปานสติ ทำปฐมฌานให้เกิดขึ้น ขณะนั้นเป็นเวลาบ่าย เเงาต้นไม้คนอื่นคล้อยตาม ตะวัน แต่เงาต้นหว่าตรงเหมือนเวลาเที่ยง เหล่าพี่เลี้ยงนางนมกลับเข้ามาเห็น ต่างพิศวง สงสัย จึงกราบทูลให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบแล้ว พระองค์เสด็จมาเห็นเหตุอัศจรรย์ เช่นนั้น จึงถวายบังคมพระราชโอรสเป็นครั้งที่ ๒

ทรงอภิเษกสมรส

เมื่อพระราชกุมารมีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี พระเจ้าสุทโธทนะ มีพระประสงค์จะให้ เจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิตามคำทำนาย จึงพยายามทะนุถนอมเป็นอย่างดี ทรงรับสั่งให้สร้างปราสาท ๓ ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ตกแต่งปราสาทให้เหมาะ แก่ฤดูนั้นๆ เพื่อเป็นที่ประทับอยู่ของพระราชกุมาร ทรงให้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิง ยโสธราหรือพิมพา พระราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะเมืองเทวทหะ ซึ่งประสูติแต่ พระนางอมิตา พระกนิษฐภคินีของพระองค์ เจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวันกลางคืน พอพระชนมายุได้ ๒๙ ปี ทรงมีพระราชโอรส พระนาม ว่าราहुลกุมาร ประสูติแต่พระนางยโสธรา

ปริเฉทที่ ๔

เสด็จออกบรรพชา

เจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จอยู่ครองฆราวาสจนถึงพระชนมายุ ๒๙ ปี วันหนึ่งได้เสด็จประพาสอุทยานกับนายฉันทะ เทวดาจึงได้เนรมิตเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ให้ปรากฏเบื้องหน้าพระพักตร์ตามลำดับ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ทรงเกิดความสังเวชสลดพระทัย และเมื่อทอดพระเนตรเห็นสมณะ ก็มีพระทัยน้อมไปในการออกบรรพชา พร้อมกับได้ทราบข่าวการประสูติพระโอรส ทำให้พระองค์ทรงเห็นว่า ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ล้วนเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเกิด เป็นเหตุให้ตัดสินพระทัยเสด็จออกผนวชทันที

พระองค์เสด็จออกผนวชตอนกลางคืน ทรงม้ากัณฐกะ มีนายฉันทะตามเสด็จไปถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา รับสั่งให้นายฉันทะนำม้ากัณฐกะกลับคืนพระนคร ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ ครั้งเดียว พระเมาลีเหลือยาวประมาณ ๒ องคุลี ฆฎิการพรหมได้น้อมนำบาตร และผ้ากาสาวพัสตร์ย้อมด้วยน้ำฝาดของต้นไม้มีสีเหลืองหม่น เข้าไปถวายสำหรับนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง พระองค์ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์นั้นแล้ว อธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานั่น

ปริเฉทที่ ๕

ตรัสรู้

พระมหาบุรุษครั้นผนวชแล้ว เสด็จประทับแรมที่สวนมะม่วงแห่งหนึ่ง ชื่อ อนุปิยัมพวัน เขตอนุปิยนิกม แคว้นมัลละ ราว ๗ วัน หลังจากนั้น ทรงออกแสวงหาความรู้ที่จะทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ เสด็จเดินทางไปพบปะสนทนากับนักบวชและคณาจารย์ต่าง ๆ จนถึงแคว้นมคธ เมืองราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสาร ผู้ครองแคว้นมคธ เสด็จมาเข้าเฝ้า ตรัสถามถึงชาติสกุลแล้ว ได้ทรงเชื่อเชิญให้อยู่ด้วยกันที่แคว้นมคธ โดยจะแบ่งสิริราชสมบัติให้ครอบครองส่วนหนึ่ง พระองค์ทรงปฏิเสธและแสดงความประสงค์ว่าจะออกแสวงหาทางพ้นทุกข์ พระเจ้าพิมพิสาร ทรงอนุโมทนาและทูลขอปฏิญญาว่า ถ้าตรัสรู้แล้ว ขอให้เสด็จมาเทศนาโปรดด้วย

เมื่อทรงรับปฏิญญาพระเจ้าพิมพิสารแล้ว พระองค์ได้เสด็จไปยังสำนักของอาหารดาบส กาลามโคตร ฝึกจิตจนสำเร็จสมบัติ ๗ แต่ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ จึงทรงลาอาหารดาบสเสด็จไปศึกษากับอุทกดาบส รามบุตร จนสำเร็จสมบัติ ๘ ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ที่ทำให้พ้นไปจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงทรงลาอุทกดาบสเสด็จจาริกไปแสวงหาทางพ้นทุกข์ลำพังพระองค์เอง เมื่อเสด็จถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทอดพระเนตรเห็นพื้นที่ร่มรื่น แนวป่าเขียวสดใส เป็นที่เบิกบานใจ มีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใสสะอาด อยู่ใกล้หมู่บ้าน เทียวภิกษาจารย์สะดวก เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร จึงตัดสินใจประทับอยู่ ณ สถานที่นั้น

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา

เมื่อพระมหาบุรุษตัดสินใจเสด็จแสวงหาทางพ้นทุกข์ด้วยพระองค์เองเช่นนั้นแล้ว ทรงดำริว่า บางทีการทรมานกายให้ลำบาก จะเป็นทางแห่งการตรัสรู้ จึงเริ่มบำเพ็ญทุกรกิริยา คือ การทำความเพียรที่ทำได้ยาก เป็นการทรมานตนเองให้ลำบากด้วยวิธีการต่างๆ ดังนี้

วาระแรก ทรงกตพระหนต์ด้วยพระหนต์ กตพระตาลูด้วยพระชีวหาให้แน่น จนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ ทรงเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส เหมือนคนที่แข็งแรง จับคนมีกำลังน้อยที่ศีรษะหรือที่คอ บีบให้แน่น แม้พระวรกายกระวนกระวาย แต่ทุกขเวทณาก็ไม่อาจครอบงำพระทัยให้กระสับกระส่ายได้เลย มีพระสติมั่นคง ไม่พินเพื่อน ไม่ท้อถอย ครั้นทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนเป็นวิธีอื่น

วาระที่สอง ทรงกลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ทางช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ เกิดเสียงดังอุ้ทางช่องพระกรรณทั้งสอง ให้ปวดพระเศียร เสียดพระอุทร ร้อนในพระวรกายเป็นกำลัง แม้จะเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสถึงเพียงนี้ ทุกขเวทนานั้น ก็ไม่อาจครอบงำพระทัยให้กระสับกระส่ายได้ มีพระสติมั่นคง ไม่พินเพื่อน ไม่ท้อถอย ครั้นทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนเป็นวิธีอื่นอีก

วาระที่สาม ทรงอดพระกระยาหาร เสวยวันละน้อยบ้าง เสวยพระกระยาหารละเอียดบ้าง จนพระวรกายเหี่ยวแห้ง พระฉวีวรรณเศร้าหมอง พระอัฐิปราภฏทั่วพระวรกาย เมื่อทรงลูบพระวรกาย เส้นพระโลหิตมีรากเนาหลุดร่วงไป มีพระกำลังน้อยลง จะเสด็จไปข้างไหนก็ล้มพับอยู่ตรงนั้น ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางตรัสรู้แท้จริง

ทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา

ภายหลังทรงสันนิษฐานว่า ทุกรกิริยาไม่ใช่ทางตรัสรู้แน่แล้ว จึงทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้อ ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนเลย ปรากฏขึ้นในพระทัยของพระองค์ว่า

๑. สมณพราหมณ์เหล่าใด มีกายยังไม่หลีกออกจากกาม ใจยังระคนด้วยกิเลส มีความพอใจรักใคร่ในกาม เขายังละไม่ได้ ยังสงบระงับไม่ได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้จะเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส เพราะทำความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้สดชุ่มด้วยยาง แच्छอยู่ในน้ำ ถ้าบุรุษมีความต้องการไฟ นำไม้ขึ้นมาสีให้เกิดไฟ ก็ไม่อาจให้ไฟเกิดขึ้นได้เลย เขาต้องเหน็ดเหนื่อยเปล่า เพราะไม้ นั้นยังสด มียางอยู่ ทั้งच्छอยู่ในน้ำ

๒. สมณพราหมณ์เหล่าใด มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ใจยังระคนด้วยกิเลส มีความพอใจรักใคร่ในกาม เขายังละไม่ได้ ยังสงบระงับไม่ได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้จะเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส เพราะทำความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้สดชุ่มด้วยยาง วางไว้บนบก แม้ห่างไกลจากน้ำ ก็ไม่อาจนำมาสีให้เกิดไฟได้ เขาต้องเหน็ดเหนื่อยเปล่า เพราะเป็นไม้สดชุ่มด้วยยาง แม้จะวางอยู่บนบกก็จริง

๓. สมณพราหมณ์เหล่าใด มีกายหลีกออกจากกามแล้ว ใจก็ไม่ระคนด้วยกิเลส ทั้งละความพอใจรักใคร่ในกามได้แล้ว สงบระงับดีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสเพราะทำความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็สามารถจะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้แห้งสนิท วางอยู่บนบก ห่างไกลจากน้ำ ย่อมนำมาสีให้เกิดไฟได้ เพราะเป็นไม้แห้ง ทั้งวางอยู่บนบก ไกลจากน้ำ

พระมหาบุรุษทรงดำริว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด ได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส เกิดจากการทำความเพียร ในอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ทุกขเวทนานั้น อย่างมากก็เท่าที่ เราประสบอยู่นี้ ไม่เกินไปกว่านี้ แต่เราก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ด้วยทุกรกิริยาอันแผ่ร้อน อย่างนี้ ชะรอยทางแห่งการตรัสรู้ยังมีอยู่อีก ทรงระลึกได้ว่า เมื่อคราวมีพระชนมายุ ๗ ปี ทรงเจริญอานาปานสติ คือ การกำหนดลมหายใจเข้าออก จนบรรลุปฐมฌาน การบำเพ็ญ เพียรทางจิตจะเป็นทางแห่งการตรัสรู้ได้ และความเพียรเช่นนั้น คนชুবวมไม่สามารถจะ ทำให้สำเร็จได้ เราจะกินข้าวสุกและขนมกุมมาสีให้ร่างกายแข็งแรงก่อน ครั้นทรงตกลง พระทัยเช่นนี้แล้ว จึงหันมาเสวยพระกระยาหารตามปกติ

ฝ่ายปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ เมื่อทราบ ข่าวว่าพระมหาบุรุษเสด็จออกบรรพชา จึงพากันติดตามออกบวช คอยเฝ้าปรนนิบัติ ด้วยหวังว่า พระองค์ทรงบรรลุธรรมแล้ว จะทรงสั่งสอนตนให้บรรลุธรรมนั้นบ้าง ครั้นเห็น พระองค์ทรงเลิกอดพระกระยาหารและการทรมานกายโดยวิธีต่างๆ แล้วหันมาเสวย พระกระยาหารตามปกติเช่นนั้น แสดงอาการรังเกียจว่า พระสมณโคดมคลายความเพียร เวียนมาเป็นคนมักมากเสียแล้ว คงไม่อาจบรรลุธรรมพิเศษได้ เพราะปัญจวัคคีย์มี ความเชื่อว่าการทำทุกรกิริยาเท่านั้น เป็นทางแห่งการตรัสรู้ จึงเบื่อหน่ายไม่คิดจะเฝ้า ปรนนิบัติรับใช้อีกต่อไป พากันหลีกไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต

พระมหาบุรุษเสวยพระกระยาหาร ทำพระวรกายให้กลับมีพระกำลังแข็งแรง ทรงละทิ้งลัทธิที่มีมาแต่เดิมทั้งหมด เพราะทรงแนพระทัยว่าไม่ใช่ทางแห่งการตรัสรู้ ไม่ ทำให้พระองค์ค้นพบทางหลุดพ้นจากทุกข์ เป็นการใช้เวลาให้สูญเปล่าถึง ๖ ปี จึงทรง เลือกรูปปฏิบัติเป็นทางสายกลางเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เพื่อบำเพ็ญเพียรทางจิตต่อไป

เวลาเช้าของวันตรัสรู้ พระมหาบุรุษทรงรับข้าวปายาสของนางสุชาดา ธิดาของ คฤหบดีผู้มั่งคั่งแห่งตำบลอรุเวลาเสนานิคม ซึ่งตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขอให้ได้สามีที่มี ตระกูลเสมอกัน และขอให้ได้บุตรคนแรกเป็นชาย ครั้นสมปรารถนาแล้ว จึงหุงข้าวปายาส คือ ข้าวสุกหุงด้วยน้ำนมวัว จัดลงในถาดทองคำ นำไปบวงสรวงเทวดาที่ต้นบนบานไว้ เมื่อเห็นพระมหาบุรุษประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ มีพระวรกายผ่องใสยิ่งนัก เข้าใจว่าเป็นรุกขเทวดา จึงน้อมถาดข้าวปายาสเข้าไปถวาย ในเวลานั้นบาตรของพระ

มหาบุรุษอันตรธานหายไป จึงทรงรับเถาข้าวปายาสด้วยพระหัตถ์ แล้วทอดพระเนตร
 คุณางสุชาดา นางทราบพระอาการเช่นนั้น จึงกราบทูลถวายทั้งเถาแล้วกลับไป พระ
 มหาบุรุษเสวยแล้ว ทรงอธิษฐานลอยเถาตกลงในแม่น้ำเนรัญชราว่า ถ้าได้ตรัสรู้เป็น
 พระพุทธเจ้า ขอให้เถานี้ลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป ขณะนั้น เถาทองได้ลอยทวนกระแส
 น้ำตามคำอธิษฐาน พระองค์เสด็จประทับอยู่ที่ดงไม้สาละ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เวลาบ่ายจึง
 เสด็จกลับไปที่ตั้งพระศรีมหาโพธิ ในระหว่างทางทรงรับหญ้าคา ๘ กำ จากนายโสถยิยะ
 คนหาหญ้า ทรงนำหญ้านั้นมาปูลาดต่างรัตนบัลลังก์ ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ ประทับ
 นั่งขัดสมาธิ หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก พระปฤษฎางค์อยู่ทางต้นพระศรีมหาโพธิ
 ตั้งพระวรกายตรง ดำรงพระสติมั่น ทรงตั้งพระทัยเด็ดเดี่ยวว่า แม้เนื้อและเลือดจะ
 เหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที ถ้าไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะไม่
 ลุกขึ้นจากที่นั่ง

ทรงผจญมาร

เวลาเย็นของวันตรัสรู้ ขณะที่พระมหาบุรุษกำลังบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุพระสัมมา-
 สัมโพธิญาณ พญาวสวัตตีมารมีใจริษยา คอยตามขัดขวางการสำเร็จมรรคผลตั้งแต่เสด็จ
 ออกผนวช เพราะเกรงว่าพระมหาบุรุษจะพ้นจากอำนาจของตน จึงยกพลเสนามารมาผจญ
 แสดงฤทธิ์ประการต่างๆ เพื่อข่มขู่พระมหาบุรุษให้ตกพระทัยกลัว ยกเลิกการบำเพ็ญเพียร
 พระมหาบุรุษทรงมีพระทัยสงบนิ่ง มิได้สะทกสะท้านหวั่นเกรง ทรงนึกถึงพระบารมี
 ๑๐ ทัศ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และ
 อุเบกขา ที่ทรงเคยสั่งสมมาตั้งแต่นในอดีตชาติ อ่างมหาปฐพีเป็นพยาน เข้าช่วยผจญ
 พญามารพร้อมเหล่าเสนามารให้ปราชัยแล้ว

หลังจากพญาวสวัตตีมารและเหล่าเสนามารพ่ายแพ้กลับไปหมดสิ้นแล้ว พระ
 มหาบุรุษทรงบำเพ็ญเพียรต่อไป โดยทรงเจริญสมถภาวนา ทำจิตให้เป็นสมาธิแน่วแน่ ปราศ
 จาก อุปกิเลสคืออารมณ์เครื่องเศร้าหมองใจ พระสติปัญญาแจ่มใส พิจารณาหลักธรรมได้
 ละเอียดลึกซึ่งโดยลำดับ ไม่ช้าก็บรรลุปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เกิดเป็น
 ความสงบระงับดับเย็นในพระทัย

เวลาปฐมยาม ทรงบรรลุความรู้พิเศษเรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ระลึก
 ชาติได้ ทำให้พระองค์สามารถหยั่งรู้อดีตของพระองค์และสรรพสัตว์ได้ตามพระประสงค์

เวลามัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ หรือทิพพจักขุญาณ ทำให้สามารถ
 ทราบการจุติและการเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลาย

เวลาปัจฉิมยาม ทรงบรรลुอาสวัคชญาณ ทำให้ตัดกิเลสอาสวะทั้งปวงได้สิ้นเชิง ครั้นใกล้รุ่ง ทรงบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้อรุณสังข์ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ขณะมีพระชนมายุ ๓๕ ปี ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี

ปฐมโพธิกาล
 ปริเฉทที่ ๖
 เสวยวิมุตติสุข

หลังจากตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข คือ สุขในการหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส ณ สถานที่ ๗ แห่ง แห่งละ ๗ วัน รวม ๗ สัปดาห์ ดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ เสด็จประทับนั่งอยู่บนรัตนบัลลังก์ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง ยังไม่เสด็จลุกขึ้นไปไหน ทรงพิจารณาปฏิจสงมุขปาทกลับปกลับไปกลับมา

สัปดาห์ที่ ๒ เสด็จไปประทับยืนทางทิศอีสาน คือทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทอดพระเนตรต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไม่กระพริบพระเนตร สถานที่นั้นเรียกว่า อนิมิสเจดีย์ แสดงให้เห็นพระกตัญญูตเวทิต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่ทรงอาศัยร่มเงาบำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

สัปดาห์ที่ ๓ ทรงเนรมิตสถานที่จงกรมขึ้นทางทิศอุดร คือทิศเหนือ ระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์กับอนิมิสเจดีย์ เสด็จจงกรมในที่นั้น สถานที่นั้นเรียกว่า รัตนจงกรมเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๔ เสด็จไปประทับนั่งขัดบัลลังก์ ทรงพิจารณาอิทธิธรรมปิฎก ณ เรือนแก้วที่เทวดาเนรมิตถวาย ตั้งอยู่ทางทิศพายัพ คือทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ สถานที่นั้นเรียกว่า รัตนขจรเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๕ เสด็จออกไปประทับใต้ต้นไทร ชื่อชบาลนิโครธ เป็นที่พักของคนเลี้ยงแพะ ตั้งอยู่ทางทิศบูรพา คือทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ขณะประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข อดิฆมาร ๓ นาง คือ ตัณหา รากะ และอรดี ได้เข้ามาช่วยวน แต่ก็ไม่สามารถทำให้พระทัยของพระองค์หวนไหวได้จึงต้องล่าถอยกลับไปจากนั้นพราหมณ์คนหนึ่งชื่อหุหุขชาติ เพราะมักตวาดคนอื่นว่า หี หี ได้มาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับหลักธรรมที่ทำให้คนเป็นพราหมณ์อย่างแท้จริง พระองค์ตรัสว่า ผู้ลอยบาปได้แล้ว ไม่ข่มขู่คนอื่นด้วยคำหยาบว่า หี หี หมั่นสำรวมตน รอบรู้ ประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว ไม่มีกิเลสในใจแม้หน่อยหนึ่ง ควรเรียกว่าเป็นพราหมณ์แท้จริง พราหมณ์นั้น ได้ฟังแล้วเดินหลีกไป

สัปดาห์ที่ ๖ เสด็จไปประทับนั่งใต้ต้นจิก ชื่อมุจลินท์ ตั้งอยู่ทางทิศอาคเนย์ คือทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ระหว่างนั้นมีฝนตกทั้งสัปดาห์ มุจลินทนาคราชได้ขึ้นจากสระน้ำในบริเวณนั้น มาขนดลำตัวโอบรอบพระวรกายและแผ่พังพานปกป้องพระเศียร มิให้ลมและฝนต้องพระวรกาย ครั้นฝนหายขาดแล้ว มุจลินทนาคราชคลายขนดออกแล้วจากไป

สัปดาห์ที่ ๗ เสด็จไปประทับใต้ต้นเกศ ซึ่งอราชาชายตนะ ตั้งอยู่ทางทิศทักษิณ คือทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ขณะประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข พานิชสองพี่น้อง คือ ตปุสสะและภัลลิกะ เดินทางจากอุกกลชนบทมาถึงที่นั่น เห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ใต้ต้นราชาชายตนะ ได้นำข้าวสัตตูก้อนและสัตตุงงเข้าไปถวาย และแสดงตนเป็นปฐมอุบาสก ขอลงพระรัตน ๒ ประการ คือ พระพุทธเจ้าและพระธรรม เป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต เรียกว่า เทววาจิกอุบาสก

ทรงพิจารณาสัตว์โลกเปรียบด้วยดอกบัว

เมื่อสิ้นสัปดาห์ที่ ๗ พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปประทับใต้ต้นอชปาลนิโครธอีกครั้งหนึ่ง ทรงรำพึงถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงเห็นว่าเป็นธรรมลึกซึ้ง ยากที่บุคคลผู้เพลิดเพลिनอยู่ในกามคุณจะรู้แจ้งเห็นจริงได้ จึงไม่น้อมพระทัยสั่งสอนธรรมแก่ผู้อื่น ทันใดนั้นท้าวสหัมบดีพรหมได้มาเข้าเฝ้า กราบทูลอาราธนาให้ทรงสั่งสอนธรรม เพราะผู้ที่มีกิเลสเบาบางสามารถรู้แจ้งธรรมก็มีอยู่ ถ้าไม่ทรงสั่งสอนธรรม คนเหล่านั้นจะสูญเสียโอกาสและประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พระพุทธองค์ทรงอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ เมื่อท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลเช่นนั้น จึงทรงรับคำอาราธนา ทรงตรวจดูอุสัยของเวไนยสัตว์ ควรแก่การแนะนำสั่งสอน ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่า บางคนมีกิเลสน้อย บางคนมีกิเลสหนา บางคนมีอินทรีย์กล้า บางคนมีอินทรีย์อ่อน บางคนสอนให้รู้ง่าย บางคนสอนให้รู้ยาก บางคนไม่สามารถจะรู้ได้เลย เหมือนบัวเกิดในน้ำ เจริญเติบโตในน้ำ งอกงามในน้ำ บางเหล่ายังจมอยู่ในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ บัวทั้ง ๓ ชนิดนั้น บัวพ้นน้ำ พอสัมผัสแสงอาทิตย์ก็แบ่งบานในวันหนึ่ง บัวเสมอน้ำ รอแบ่งบานในวันพรุ่งนี้ และ บัวจมน้ำ ตั้งอยู่ในน้ำ คอยแบ่งบานในวันต่อๆ ไป

ในพระบาลีปรากฏเพียงบัว ๓ เหล่า คือ บัวจมน้ำ บัวเสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ แต่ในอรรถกถาได้เพิ่มเป็นบัว ๔ เหล่า เพื่อนำไปเปรียบกับบุคคล ๔ ประเภท ปรากฏอยู่ในพระบาลีสถิตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต และพระบาลีอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ ดังนี้

๑. **อุคฆฏิตัญญู** บุคคลมีปัญญาเฉียบแหลม เพียงแต่ยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงก็สามารถรู้แจ้งทันที เปรียบเหมือนบัวพ้นน้ำ พอสัมผัสแสงอาทิตย์ก็พลันแบ่งบานในวันหนึ่ง

๒. **วิปจิตัญญู** บุคคลมีปัญญापานกลาง พอได้ฟังอธิบายหรือขยายความให้เข้าใจเพียงเล็กน้อย ก็สามารถรู้แจ้งได้ เปรียบเหมือนบัวเสมอน้ำ รอแบ่งบานในวันพรุ่งนี้

๓. **เนยยะ** บุคคลมีปัญญาพอจะแนะนำได้ เมื่อได้รับการพร่ำสอนอย่างสม่ำเสมอ ก็พอจะรู้แจ้งตามได้ เปรียบเหมือนบัวจมน้ำ คอยเบ่งบานในวันมะรืนนี้

๔. **ปทปรมะ** บุคคลอับปัญญา แม้เล่าเรียนทรงจำไว้ได้แล้ว แต่ไม่สามารถจะรู้แจ้งธรรม เป็นคนอากัฏฐ์ ไม่ยอมรับคำแนะนำ เปรียบเหมือนบัวจมน้ำอยู่ในโคลนตม เป็นอาหารของปลาและเต่า ไม่มีโอกาสจะเบ่งบานได้เลย

ครั้นพระพุทธเจ้าทรงตั้งพระทัยจะแสดงธรรมสั่งสอนชาวโลกอย่างนี้แล้ว จากนั้นทรงพิจารณาบุคคลผู้ควรได้ฟังธรรมก่อน ก็ทรงเห็นอาหารดาบสและอุททกดาบส ผู้สอนให้พระองค์สำเร็จสมบัติ ๘ ท่านทั้งสองเป็นคนฉลาด มีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ธรรมได้ฉับพลัน แต่ทรงทราบว่าคนทั้งสองสิ้นชีวิตเสียแล้ว เมื่อทรงพิจารณาตรวจดูต่อไป ก็ทรงเห็นปัญจวัคคีย์ที่เคยเฝ้าปรนนิบัติพระองค์ขณะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ เมื่อทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา ได้ละทิ้งพระองค์ไป และทรงทราบว่า ขณะนี้ปัญจวัคคีย์พักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

ทรงแสดงปฐมเทศนา

พระองค์ทรงกำหนดว่าจะแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน จึงเสด็จออกจากต้นอชปาลนิโครธ ตอนเช้าวันขึ้น ๑๔ ค่ำแห่งเดือนอาสาฬหะ คือ เดือน ๘ ทรงพระดำเนินไปตามทางที่จะไปเมืองพาราณสี อันเป็นเมืองหลวงของแคว้นกาสิ ครั้นเสด็จถึงเขตติดต่อระหว่างแม่น้ำคยากับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพบอาชีวกชื่ออุปกะเดินสวนทางมา อุปกาชีวกเห็นพระฉวีวรรณของพระองค์ผุดผ่อง นึกประหลาดใจ ต้องการทราบว่าใครเป็นศาสดา จึงทูลถามพระองค์ พอได้ยินคำตอบว่า พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีใครเป็นศาสดาสั่งสอน อุปกาชีวกไม่เชื่อ สิ้นศรัทธาแล้วเดินหนีไป พระองค์เสด็จต่อไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ถึงที่อยู่ของปัญจวัคคีย์ในเวลาเย็นวันเดียวกัน

ฝ่ายปัญจวัคคีย์เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็นัดหมายกันว่า พระสมณโคดมนี้ทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความมกมากเสียแล้ว ไม่สามารถจะบรรลุธรรมวิเศษอะไรได้ เมื่อเสด็จมาถึง พวกเราจะไม่ไหว ไม่ต้อนรับ ไม่รับบาตรจีวรเหมือนแต่ก่อน แต่จะปูอาสนะไว้ ครั้นพระองค์เสด็จเข้าไปหาแล้ว ปัญจวัคคีย์พูดถ้อยคำอันแสดงความไม่เคารพ พระองค์จึงตรัสว่า เราได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มาแสดงธรรมให้ฟัง ปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อ จึงทรงเตือนสติว่า เธอทั้งหลายจำได้อยู่หรือว่า วาจาเช่นนี้เราเคยพูดมาก่อน ปัญจวัคคีย์นึกขึ้นได้ว่า พระองค์ไม่เคยตรัสคำนี้มาก่อน จึงถวายอภิวาทยอมรับฟังพระธรรมเทศนา

รุ่งขึ้นวันอาสาฬหบูชา พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาซึ่งอัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ ความย่อว่า ส่วนสุดสองอย่างบรรพชิตไม่ควรยึดถือปฏิบัติ ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข ซึ่งหย่อนเกินไป และอัตตกิลมณานุโยค การทำตนให้เดือดร้อน เช่น การทำทุกรกิริยา ซึ่งตึงเกินไป ส่วนสุดสองอย่างนี้ ไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ พระองค์ทรงค้นพบทางสายกลางที่ไม่ซึ้งแฉะกับส่วนสุดสองอย่างนั้น ไม่หย่อนนัก ไม่ตึงนัก เปรียบเหมือนสายพิณ หย่อนนักก็ตีไม่ดัง ตึงนักตีแล้วมักขาด สายพิณที่ซึ้งได้พอดี จึงจะตีดังและไม่ขาด ทางสายกลางนี้ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางแห่งการตรัสรู้และพระนิพพาน

ขณะทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ โภณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับเป็นธรรมดา เมื่อทรงแสดงปฐมเทศนาจบลง ท่านได้บรรลุโสดาปัตติผล พระองค์ทรงทราบ จึงทรงเปล่งอุทานว่า **อัญญาสิ วต โภ โภณฑญฺโฆ** แปลว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โภณฑัญญะรู้แล้วหนอ พระอุทานนี้ทำให้ท่านได้ชื่อว่า อัญญาโภณฑัญญะ เป็นสักขีพยานว่า พระธรรมของพระองค์ที่ว่า ประณีตลุ่มลึกนั้น บัดนี้มีผู้รู้แจ้งแล้ว เมื่อท่านทูลขออุปสมบท พระองค์ทรงให้โภณฑัญญะอุปสมบทเป็นภิกษุ ด้วยพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด วิธีอุปสมบทอย่างนี้ เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ส่วนผู้ที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ เรียกว่า เอหิภิกขุ การอุปสมบทของพระอัญญาโภณฑัญญะ ทำให้เกิดพระภิกษุองค์แรกขึ้นในพระพุทธศาสนา และทำให้มีพระรัตนตรัยครบสมบูรณ์ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ในวันอาสาฬหบูชานี้

หลังจากนั้นมา พระองค์ประทับจำพรรษาแรก ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอื่นอีก จนพระปัญจวัคคีย์ที่เหลือได้ดวงตาเห็นธรรมครบทุกรูป และทรงบวชให้ทั้งหมด เหมือนอย่างบวชให้พระอัญญาโภณฑัญญะทุกประการ

ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์บรรลุโสดาปัตติผล ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระอริยสาวก เพราะฟังอัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้ว พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะให้ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นบรรลุอรหัตต์ จึงทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรให้ฟัง ความย่อว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปคือร่างกาย เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญาคือความจำ สังขารคือสภาพที่เกิดกับจิต ประจุแต่งจิตให้ติบ้าง ชั่วบ้าง และวิญญาณคือจิต รวมเรียกว่าขันธ ๕ นี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ถ้าขันธ ๕ นี้เป็นตัวตนแล้ว บุคคลผู้เป็นเจ้าของพึงปรารถนาได้

ตามใจชอบว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะชั้น ๕ เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน บุคคลผู้เป็นเจ้าของจึงไม่สามารถบังคับได้ตามใจหวัง

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุปัญจวัคคีย์ให้พิจารณาแยกกายใจโดยชั้น ๕ เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์พิจารณาตามกระแสพระธรรมเทศนานั้น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด

ขณะนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖ องค์ คือ พระพุทธเจ้าและภิกษุปัญจวัคคีย์อีก ๕ คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวชิระ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ

ปริเฉทที่ ๗
ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา
โปรดยสกุลบุตร

หลังจากแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์แล้ว เสด็จประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี บุตรเศรษฐีคนหนึ่งชื่อยส มีเรือน ๓ หลังเป็นที่อยู่ประจำใน ๓ ฤดู มีความสุขตามฆราวาสวิสัย ขณะนั้นเป็นช่วงฤดูฝน คินวันหนึ่งยสกุลบุตรนอนหลับก่อน เหล่านางบำเรอและบริวารหลับที่หลัง แสงไฟที่ตามไว้อย่างสว่างอยู่ ยสตื่นขึ้นมาเห็น บริวารเหล่านั้นนอนหลับอย่างขาดสติ มีอาการต่างๆ บางนางพิงตอกอยู่ที่รักแร้ บางนาง ตะโพนวางอยู่ข้างคอ บางนางเปิงมางตอกอยู่บนอก บางนางสยายผม บางนางน้ำลายไหล บางนางบ่นละเมอพึมพำ ไม่น่ายินดีเหมือนแต่ก่อน ปรากฏแก่ยสกุลบุตรเหมือนซากศพที่ถูกทิ้งในป่าช้า ยสกุลบุตรเห็นแล้วสลดหดหู่ใจ เกิดความเบื่อหน่ายต่อชีวิตฆราวาสหนีออกจากบ้าน บ่นพึมพำว่า ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ เดินไปตามทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ในเวลานั้นจวนใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียงยสกุลบุตรเดินบ่นมา จึงตรัสเรียกว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง ยสมานี้เกิด นังลงเกิด เราจักแสดงธรรมให้ฟัง ยสกุลบุตรได้ยินเสียงพระพุทธเจ้ารับสั่งอย่างนั้นแล้ว จึงถอดรองเท้าเข้าไปเฝ้าพระองค์ ถวายบังคม นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่งแล้ว

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดยสกุลบุตรด้วยอนุပ္พุททิคา คือ พรรณนาการให้ทาน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การรักษาศีล ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันทางกายวาจาตามหลักมนุษยธรรม การเกิดในสวรรค์ อันเป็นผลจากการให้ทานและรักษาศีลนั้น โทษของกาม อันเกิดจากการเสวยสุขในสวรรค์ ซึ่งไม่จีรังยั่งยืน ไม่สงบสุข ประกอบด้วยความคับแค้น น่าเบื่อหน่าย เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุด และอานิสงส์การออกไปจากกาม ตัดช่องทางให้เกิดทุกข์ สงบสุข เหมือนคนออกจากเรือนที่ไฟกำลังไหม้อยู่ไม่เร่าร้อน ปลอดภัยทุกประการ

ครั้นพระองค์ทรงแสดงอนุပ္พุททิคา พอจิตยสกุลบุตรให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม จนเกิดดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระโสดาบัน เหมือนผ้าที่ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ ความดับทุกข์ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางดำเนินถึงความดับทุกข์ โปรดยสกุลบุตรให้ได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั่น

ครั้งรุ่งเช้า มารดาของยสกุลบุตรขึ้นไปบนเรือนไม่เห็นลูกชาย ตกใจ รีบไปบอก เศรษฐี ผู้เป็นสามี ท่านเศรษฐีใช้คนให้ไปตามหาทั้ง ๔ ทิศ ส่วนตนก็ออกตามหาด้วย เผลอเดินทางผ่านมาใกล้ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เห็นร่องเท้าของลูกชายวางอยู่ จำได้ จึงตามเข้าไปดู ได้พบลูกชายของตนนั่งอยู่กับพระพุทธเจ้า

เมื่อท่านเศรษฐีถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ พระองค์ทรงแสดงอนุปุพพิกขาและอริยสัจ ๔ โปรตเศรษฐีให้ได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระโสดาบันแล้ว เศรษฐีทูลสรรเสริญ พระธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสก ขอลือถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต นับเป็นอุบาสกคนแรกในพระพุทธศาสนาที่ได้ชื่อว่า เตวาจิกอุบาสก

ขณะพระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกขาและอริยสัจ ๔ โปรตเศรษฐีบิดาของ ยสกุลบุตรฯ นั่งอยู่ด้วย ได้ฟังพระธรรมเทศนาทั้งสองเรื่องนี้ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง พิจารณาธรรม ตามกระแสพระธรรมเทศนา จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือน้ำด้วยอุปาทาน สำเร็จเป็น พระอรหันต์ ณ ที่นั่นนั่นเอง นับเป็นคฤหัสถ์คนแรกสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ขณะยังมีทันได้บวชเป็นภิกษุ

ฝ่ายเศรษฐีผู้เป็นบิดา ไม่ทราบว่ายสกุลบุตรบรรลุพระอรหันต์แล้ว จึงบอกว่า พ่อยสะ มารดาของเจ้ากำลังร้องไห้เสียใจอยู่ จงกลับไปบ้านเกิด ยสกุลบุตรมองดู พระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสบอกเศรษฐีว่า ยสกุลบุตรบรรลุอรหัตผล สำเร็จเป็น พระอรหันต์แล้ว ไม่ใช่ผู้ควรจะกลับคืนไปครองเพศฆราวาสอีก เศรษฐีกราบทูลว่า เป็น ลากของพ่อยสะแล้ว นิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปรับบิณฑบาตที่บ้านในเช้าวันนั้น และให้ ยสกุลบุตรตามเสด็จด้วย ครั้นทราบว่าพระองค์ทรงรับนิมนต์แล้ว ถวายบังคมลากลับไป แจ้งข่าวภรรยาและสั่งให้เตรียมภัตตาหารถวายพระพุทธเจ้า

เมื่อเศรษฐีกลับไปไม่นาน ยสกุลบุตรทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุ พระพุทธเจ้า ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ยสกุลบุตร ด้วยพระวาจาว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเกิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เถิด แต่ไม่ตรัสคำว่า เพื่อทำที่สุตทุกข์ โดยชอบ เพราะพระยสะได้ถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว

ในเวลาเช้าวันนั้น พระพุทธเจ้ามีพระยสะเป็นปัจฉาสมณะ เสด็จไปยังเรือนเศรษฐี ตามคำนิมนต์ ประทับนั่งบนอาสนะที่จัดเตรียมไว้ มารดาและภรรยาของพระยสะมาเข้าเฝ้า พระองค์ทรงแสดงอนุปุพพิกขาและอริยสัจ ๔ โปรตสตรีทั้ง ๒ ให้ได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระโสดาบัน เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แสดงตนเป็นอุบาสิกา ขอลือถึง พระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต สตรีทั้ง ๒ นั้น นับเป็นอุบาสิกาก่อนหญิงใดในโลก

ครั้งนั้นได้เวลาภัตกิจ มารดา บิดา และภรรยาของพระยสะ น้อมนำภัตตาคารเข้ามาถวายพระพุทธเจ้าและพระยสะด้วยมือตนเอง เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว พระพุทธเจ้าทรงทำอนุโมทนาให้คนทั้ง ๓ อัจฉาญว่าเรียงในธรรมแล้ว เสด็จกลับไปประทับยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ขณะนั้น ได้มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๗ องค์ รวมทั้งพระยสะ

สหายนของพระยสะ ๔ คน คือ วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ และควัมปติ เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี ทราบข่าวว่าพระยสะออกบวช มีความสนใจใคร่จะรู้ธรรมเป็นเหตุให้พระยสะออกบวช จึงพร้อมใจกันไปหาพระยสะที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระยสะพาสหายนทั้ง ๔ คนนั้นไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโปรดสหายนของตน พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเศรษฐีบุตรทั้ง ๔ คนนั้น ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ทรงให้อุปสมบทเป็นภิกษุด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา และทรงสั่งสอนให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา ขณะนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๑๑ องค์

ต่อมาสหายนของพระยสะอีก ๕๐ คน เป็นชาวชนบท พอทราบข่าวนั้นแล้ว มีความคิดเช่นเดียวกับสหายนของพระยสะ ๔ คนแรก จึงพากันออกบวชตามพระยสะ ได้ฟังธรรมต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้า สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ขณะนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖๑ องค์

เพียงในพรรษาแรกหลังจากตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนจนมีผู้ตรัสรู้ตามสำเร็จเป็นพระอรหันต์ถึง ๖๐ องค์ หลังออกพรรษาแล้ว ทรงเห็นว่ามีพระสาวกมากพอจะประกาศพระศาสนาได้แล้ว จึงทรงส่งพระสาวกทั้ง ๖๐ องค์นั้น ออกไปประกาศพระศาสนาในทิศต่าง ๆ ด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งเป็นของทิพย์ ทั้งเป็นของมนุษย์ แม้เธอทั้งหลายก็เช่นกัน เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าไปทางเดียวกัน ๒ องค์ ต่างองค์ต่างไป จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ จงประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสเพียงน้อยนิดปิดบังปัญญาไว้ ดุจผงธูลีในจักขุ จะเสื่อมจากคุณพึงได้ฟังถึง เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม แม้เราก็จะไปตำบลอรุเวลาเสนานิคมประกาศพระศาสนาเช่นกัน

พระสาวกทั้ง ๖๐ องค์นั้น รับพระดำรัสแล้ว ถวายบังคมลาพระพุทธเจ้า ออกจากป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เที่ยวจาริกไปประกาศพระศาสนาในชนบทน้อยใหญ่ตามพระพุทธประสงค์แล้ว ส่วนพระองค์เสด็จดำเนินไปตำบลอรุเวลาเสนานิคม ครั้นถึงไร่ฝ้ายระหว่างทาง ทรงหยุดพักไต้ร่มไม้แห่งหนึ่ง

ขณะนั้น มาณพ ๓๐ คน เป็นสหายรักใคร่กัน เรียกว่าภัททวัคคีย์ ต่างคนต่างพา ภรรยามาเที่ยวเล่นในที่นั้น สหายคนหนึ่งไม่มีภรรยา สหายเหล่านั้จึงหาหญิงแพศยา คนหนึ่งมาอยู่เป็นเพื่อน ครั้นสหายเหล่านั้เผลอไป ไม่ทันระวัง หญิงแพศยาคนนั้น ได้ลักเอาห่อเครื่องประดับหนีไป มาณพทั้ง ๓๐ คนนั้น พากันออกตามหาหญิงแพศยานั้น ไปพบพระพุทเจ้าประทับอยู่ที่ไร้ฝ่ายนั้น จึงเข้าไปเฝ้าและทูลถามว่า พระองค์ทรงเห็น สตรีนางหนึ่งมาทางนี้บ้างหรือไม่ นางลักห่อเครื่องประดับหนีไป พระองค์ตรัสตอบว่า กุมารทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะแสวงหาสตรีนั้นดี หรือจะแสวงหาตนดีกว่า เมื่อสหายเหล่านั้กราบทูลว่าแสวงหาตนดีกว่า จึงทรงแสดงอนุบุพพิกขาและอริยสัง ๔ ให้ภัททวัคคีย์ ทั้ง ๓๐ คนนั้น ได้ดวงตาเห็นธรรม สูงสุดเป็นพระอนาคามี ต่ำสุดเป็นพระโสดาบัน ทรงประทานอุปสมบทเป็นภิกษุ ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ทรงส่งไปประกาศพระศาสนา เช่นเดียวกับพระสาวก ๖๐ องค์ก่อนนั้น

โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง

หลังจากส่งพระภัททวัคคีย์ไปแล้ว พระพุทเจ้าเสด็จตรงไปยังตำบลอุรุเวลา เสนานิคม เป็นที่อยู่ของชฎิล ๓ พี่น้องกับหมู่บริวาร ตั้งอยู่ในเขตเมืองราชคฤห์ ซึ่งพระเจ้า พิมพิสารทรงปกครองอยู่ เป็นเมืองเจริญรุ่งเรืองคับคั่งด้วยผู้คน เจ้าลัทธิมากมายมาอาศัย บรรดาเจ้าลัทธิเหล่านั้ มีนักบวชจำพวกชฎิลท่านหนึ่ง ชื่ออุรุเวลกัสสปะ เป็นคณาจารย์ใหญ่ มีคนเคารพนับถือมากมาย มีพี่น้อง ๓ คนด้วยกัน อุรุเวลกัสสปะเป็นพี่ชายใหญ่ มีชฎิลบริวาร ๕๐๐ นทีกัสสปะน้องชายคนกลาง มีชฎิลบริวาร ๓๐๐ คยากัสสปะน้องชายคนเล็ก มีชฎิลบริวาร ๒๐๐ ทั้ง ๓ พี่น้องออกบวชจากตระกูลกัสสปโคตร สร้างอาศรมอยู่ใกล้ฝั่ง แม่น้ำเนรัญจราตามลำดับ คือ อุรุเวลกัสสปะ อยู่ต้นแม่น้ำในตำบลอุรุเวลา เสนานิคม นทีกัสสปะ อยู่ถัดลงมาอีกตำบลหนึ่ง คยากัสสปะ อยู่ที่ค้่งแม่น้ำตอนใต้ ในตำบลคยาสิสะ ชฎิลเหล่านั้ทั้งหมด ถือลัทธิการบูชาไฟ

พระพุทเจ้าเสด็จถึงอาศรมของอุรุเวลกัสสปะในเวลาเย็น ทรงขอพักแรมด้วย รัตริหนึ่ง อุรุเวลกัสสปะรังเกียจ ไม่พอใจให้พัก พุดบายเบียง เพราะเห็นว่าพระองค์เป็น นักบวชต่างลัทธิกัน พระองค์จึงขอพักที่โรงไฟ อันเป็นสถานที่บูชาเพลิงของเหล่าชฎิลและ เป็นที่อยู่ของนาคราชดุร้าย อุรุเวลกัสสปะห้ามไม่ให้พักเพราะเกรงว่าจะเป็นอันตราย แก่ชีวิต เมื่อพระองค์ทรงรับสั่งยืนยันว่า นาคราชไม่อาจจะทำอันตรายได้ จึงอนุญาตให้ เข้าไปพักแรมตามพระพุทเจ้าประสงค้ พระองค์เสด็จเข้าไปอยู่ในโรงบูชาไฟ ทรงแสดงฤทธิ์ บังหวนควันและเปลวเพลิงทรมานนาคราชจนสิ้นฤทธิ์เดช

ครั้งรุ่งเช้า อรุณเวลกัสสปะเห็นพระองค์ไม่มีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง นึกประหลาดใจว่า พระมหาสมณะองค์นี้ มีอำนาจมาก สามารถปราบนาคราชให้ สิ้นฤทธิ์เดชได้ มีจิตเลื่อมใสในอิทธิปาฏิหาริย์ กราบทูลนิมนต์ไปเสวยพระกระยาหาร ที่อาศรมของตน ได้ฟังพระพุทธโฆษาแล้ว เห็นว่าลัทธิของตนไม่มีแก่นสาร จึงชักชวน ชฎิลบริวาร ๕๐๐ ลอยชฎาและบริวารเครื่องบูชาไฟลงในแม่น้ำ ทูลขออุปสมบทเป็น ภิกษุในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงประทานอุปสมบทให้ชฎิลเหล่านั้นเป็นภิกษุด้วย เอหิภิกขุอุปสัมปทาทุกรูป

นทีกัสสปะ น้องชายคนกลาง เห็นชฎาและบริวารเครื่องบูชาไฟเหล่านั้นลอยมา ตามกระแสน้ำ เข้าใจว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายของตน จึงพร้อมด้วยชฎิลบริวาร ๓๐๐ รีบมายังอาศรมพี่ชาย เมื่อเดินทางมาถึง เห็นพระอรุณเวลกัสสปะและภิกษุบริวารครองเพศ เป็นภิกษุแล้ว สอบถามเรื่องราวที่เกิดขึ้น ทราบความจริงทั้งหมดแล้ว มีความเลื่อมใสใน พระพุทธเจ้า จึงชักชวนชฎิลบริวาร ๓๐๐ ลอยชฎาและบริวารเครื่องบูชาไฟลงในแม่น้ำ ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุเหมือนพี่ชาย พระองค์ทรงประทานอุปสมบทให้ชฎิลเหล่านั้น เป็นภิกษุด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาทุกรูป

ฝ่ายคยากัสสปะ น้องชายคนเล็ก เห็นชฎาและบริวารเครื่องบูชาไฟลอยมาตาม กระแสน้ำ จำได้ เข้าใจว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้ง ๒ ของตน จึงพร้อมด้วยชฎิลบริวาร ๒๐๐ รีบมายังอาศรมของพระอรุณเวลกัสสปะ เห็นพี่ชายทั้ง ๒ และเหล่าบริวารครองเพศเป็น ภิกษุแล้ว สอบถามเรื่องราวที่เกิดขึ้น ทราบความจริงทั้งหมดแล้ว มีความเลื่อมใสใน พระพุทธเจ้า จึงชักชวนชฎิลบริวาร ๒๐๐ ลอยชฎาและบริวารเครื่องบูชาไฟลงในแม่น้ำ ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุเหมือนพี่ชายทั้ง ๒ ของตน พระองค์ทรงประทานอุปสมบท ให้ชฎิลเหล่านั้นเป็นภิกษุด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา

ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร

พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมพอสมควรแล้ว ทรงพาภิกษุ เหล่านั้นเสด็จไปตำบลคยาสี่สี เมืองราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคยา ตรัสเรียก ภิกษุเหล่านั้นมารวมกันแล้ว ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร อันควรแก่อัธยาศัยของภิกษุ เหล่านั้น ซึ่งเคยเป็นชฎิลถือลัทธิบูชาไฟมาก่อน ความย่อว่า आयตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อได้สัมผัสอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์ ก็จะทำให้เกิดความเร่าร้อนขึ้น เพราะถูกเผาไหม้ด้วยไฟกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ นอกจากนี้ยังร้อนรุ่มเพราะไฟทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย

ความโศกเศร้า ความรำไรรำพัน ความเสียใจ ความคับแค้นใจ เมื่อเปื้อนหายในสิ่งทั้งปวง
นั้น ก็ปราศจากความกำหนัดรักใคร่ จิตหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อจิตหลุดพ้น ก็รู้
แจ้งด้วยญาณว่าหลุดพ้นแล้ว

ภิกษุ ๑,๐๐๓ เหล่านี้ ฟังอาทิตตปริยายสูตรจบแล้ว มีจิตหลุดพ้นจากกิเลส
ทั้งหลาย ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกองค์

ปริเฉทที่ ๘

เสด็จเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ

ก่อนจะเผยแผ่พระศาสนาไปยังดินแดนอื่นๆ พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นว่า แคว้นมคธเป็นแคว้นใหญ่ มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล มีอำนาจแผ่ขยายครอบคลุมกว้างไกล โดยรวมแคว้นอังคะเข้าไว้ด้วย มีเขตแดนติดต่อกับแคว้นโกศล แคว้นกาสี และแคว้นวัชชี มีเมืองราชคฤห์เป็นเมืองหลวง พระเจ้าพิมพิสารทรงปกครองโดยสิทธิ์ขาด เป็นแหล่งรวมเจ้าลัทธิและศาสนาต่างๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้น ทั้งจะได้โปรดพระเจ้าพิมพิสารตามที่ทูลขอให้เสด็จกลับมาโปรด หลังตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จึงทรงเลือกแคว้นมคธเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาเป็นแห่งแรก

ครั้นเสด็จประทับอยู่ที่ตำบลคยาสิระตามสมควรแล้ว พระองค์จึงเสด็จไปยังเมืองราชคฤห์พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ๑,๐๐๓ องค์ เสด็จประทับอยู่ ณ ลัทธิวันสวนตาลหนุ่ม เมืองราชคฤห์ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงได้สดับกิตติศัพท์ว่า พระสมณโคดม พระโอรสแห่งศากยราชสกุล สละฆราวาสสมบัติ เสด็จออกผนวช จนได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า บัดนี้ เสด็จมาถึงเมืองราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ลัทธิวัน ทรงโสมนัสอย่างยิ่ง ได้เสด็จไปเข้าเฝ้าพร้อมด้วยข้าราชการบริวารจำนวน ๑๒ นหุต พระเจ้าพิมพิสารถวายอภิวัตด้วยความเคารพ แต่เหล่าข้าราชการแสดงอาการกระด้างกระเดื่อง บางพวกถวายบังคม บางพวกแค่ประณมมือ บางพวกแค่พุดทักทาย บางพวกประกาศชื่อตระกูลของตน บางพวกนั่งนิ่งเฉย ไม่ถวายบังคม ไม่สนใจ เพราะสงสัยว่า พระพุทธเจ้ากับพระอรุเวลกัสสปะ ใครเป็นอาจารย์ ใครเป็นศิษย์ พระพุทธองค์ทรงทราบ ว่า ชาวมคธเคารพนับถือชฎิล ๓ พี่น้อง จึงทรงรับสั่งให้พระอรุเวลกัสสปะแก้ความสงสัยนั้น

พระอรุเวลกัสสปะลุกจากที่นั่ง ห่มจีวรเฉวียงบ่า กราบลงแทบพระยุคลบาท พระพุทธเจ้า อธิบายเหตุผลที่เลิกนับถือลัทธิบูชาไฟ หันมานับถือพระพุทธศาสนาว่า การบูชาไฟไม่ใช่ทางหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย เราได้เห็นทางอันสงบ ไม่มีกิเลสเป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีความกังวลเข้ามาพัวพัน ไม่ติดอยู่ในกามภพ ไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ธรรมที่บุคคลอื่นจะแนะนำให้เชื่อได้ แต่เป็นคุณที่ปรากฏแก่ใจตนเอง เหตุนั้น เราจึงไม่ยินดีในการเซ่นสรวงและการบูชาไฟ ซึ่งเคยประพฤติมาแล้ว จากนั้นได้ประกาศว่า พระพุทธเจ้าเป็นศาสดาของเรา ส่วนเราเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า

เมื่อเหล่าข้าราชการบริพารของพระเจ้าพิมพิสารเห็นเช่นนั้น ก็หมดความเคลือบแคลงสงสัย คลายความถือตัว ไม่มีกิริยากระด้างกระเดื่องเหมือนตอนมาถึง พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ทุกคนพร้อมจะรับฟังพระธรรมเทศนา จึงทรงแสดงอนุปุพพิกถาและจบลงด้วยอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสารพร้อมข้าราชการบริพาร ๑๑ นหุต ได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระโสดาบัน อีก ๑ นหุต มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ทั้งหมดประกาศตนเป็นอุบาสก ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ตลอดชีวิต

พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า เมื่อหม่อมฉันยังเป็นพระราชกุมารอยู่ ได้ตั้งความปรารถนาไว้ ๕ ประการ คือ

๑. ขอให้ได้รับราชาภิเษกเป็นกษัตริย์แคว้นมคธ
๒. ขอให้พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบมายังแคว้นมคธ
๓. ขอให้ได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์นั้น
๔. ขอให้พระอรหันต์นั้นแสดงธรรมให้ฟัง
๕. ขอให้ได้รู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น

บัดนี้ ความปรารถนาที่หม่อมฉันตั้งใจไว้ สำเร็จแล้วทุกประการ ในวันรุ่งขึ้นขออาราธนาพระองค์พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกทั้งปวง เสด็จไปเสวยภัตตาหารในพระราชานิเวศน์

พระพุทธเจ้าทรงรับด้วยพระอาการดุษฎี พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยข้าราชการถวายอภิวัตตูลลาเสด็จกลับ

ทรงรับพระอุทยานเวฬุวันเป็นสังฆาวาส

ในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ประทับนั่งบนพุทธอาสน์แล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายภัตตาหาร ทรงอังคาสพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ครั้นพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า ลัทธิวินัยที่เสด็จประทับอยู่นั้น เป็นสถานที่เล็กทั้งไกลจากชุมชน หนทางไปมาไม่สะดวก หม่อมฉันขอถวายพระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่ให้เป็นสังฆาวาสที่พักของพระสงฆ์ ด้วยเป็นสถานที่กว้างใหญ่ มีเสนาสนะพร้อมมูลอยู่ไม่ไกลไม่ไกลจากชุมชน กลางวันไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน กลางคืนเงียบสงัด ไม่มีเสียงอื้ออึง หนทางไปมาสะดวก เหมาะจะแสวงหาความสงบ หลีกเร้นอยู่ตามวิสัยสมณะควรเป็นที่ประทับอยู่ของพระองค์ แล้วทรงจับพระเด้าทองเต็มด้วยน้ำหลังลงบนพระหัตถ์ พระพุทธเจ้า ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันเป็นสังฆาวาส

พระพุทธเจ้าทรงรับพระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาทรงอนุโมทนาแล้ว ทรงพาพระสงฆ์สาวกไปประทับ ณ พระเวฬุวัน และทรงใช้พระเวฬุวันแห่งนี้ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา นับแต่ทรงให้การอุปสมบทชฎิล ๓ พี่น้อง ทรงพาไปเผยแผ่ธรรมในเมืองราชคฤห์โดยมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปได้อย่างรวดเร็ว

ทรงได้พระอัครสาวก

ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ เมืองราชคฤห์นี้ มีมาณพคนหนึ่งชื่ออุปติสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในหมู่บ้านอุปติสสคาม ตำบลนาลันทา ใกล้เมืองราชคฤห์ เป็นบุตรของวังคันทพราหมณ์และนางสารีพราหมณี เป็นเพื่อนสนิทกับมาณพอีกคนหนึ่งชื่อ โกลิตะ ลูกชายนางโมคคัลลีพราหมณี ในหมู่บ้านโกลิตคาม ซึ่งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านอุปติสสคาม ทั้งสองตระกูลนี้คบหาเป็นเพื่อนกันมานานถึง ๗ ชั่วโมงคน ดังนั้นอุปติสสมานพและโกลิตมานพ จึงคบหาเป็นเพื่อนกันตามบรรพบุรุษ ทั้งสองคนมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน เข้าศึกษาศิลปวิทยาในสำนักเดียวกัน มักไปไหนมาไหนด้วยกัน และมีบริวารคนละ ๕๐๐ คอยติดตามห้อมล้อมไปด้วยเสมอ

วันหนึ่งชวนกันไปดูมหรสพ แต่ไม่รู้สึกสนุกสนาน เกิดความเบื่อหน่ายในการชมมหรสพ เห็นพ้องต้องกันว่า การดูมหรสพจะได้ประโยชน์อะไร คนที่กำลังแสดงอยู่อีกไม่ถึง ๑๐๐ ปี ก็จะต้องตายกันหมด ควรออกบวชแสวงหาโมกขธรรมดีกว่า จึงชวนกันไปบวชอยู่ในสำนักของสัจจชัยปริพาชก หนึ่งในจำนวนครูทั้ง ๖ ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนมากมายในสมัยนั้น

หลังจากบวชเป็นปริพาชกแล้ว มาณพทั้งสองใช้เวลาไม่นานนักก็ศึกษาเล่าเรียนจนจบความรู้ของอาจารย์ เพราะเป็นผู้มีสติปัญญาดี แต่ไม่พอใจในความรู้เพียงเท่านั้น เพราะไม่สามารถทำให้บรรลุโมกขธรรมได้ จึงเที่ยวเสาะแสวงหาพราหมณาจารย์ ผู้เป็นนักปราชญ์สามารถบอกทางบรรลุโมกขธรรมได้ เมื่อไม่พบนักปราชญ์ตามที่คาดหวัง จึงพากันกลับมาอยู่ในสำนักอาจารย์สัจจชัยตามเดิม และทำกติกากันว่า ใครพบโมกขธรรมก่อน จงบอกแก่กัน จากนั้นได้แยกย้ายกันเสาะแสวงหาโมกขธรรม

เข้าวันหนึ่ง ขณะพระอัสสชีกำลังเที่ยววิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ อุปติสสปริพาชก เดินมาจากอารามปริพาชก ได้เห็นพระอัสสชีกิริยาอาการสำรวม น่าเลื่อมใส สุขภาพเรียบร้อย สงบเสงี่ยม งดงามทั้งการเดินและการยืน มีนัยน์ตาทอดลง แปรจากบรรพชิตทั่วไป เกิดความเลื่อมใสในจริยาวัตรของท่าน จึงเดินตามหลังไปด้วยความรู้สึกแปลกใจว่า

นักบวชท่านนี้เป็นใครกัน เราไม่เคยพบเห็นมาก่อน คงจะเป็นพระอรหันต์หรือผู้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง สังเกตเห็นพระเถระกำลังบิณฑบาตอยู่ ไม่เหมาะจะเข้าไปถาม จึงเดินตามไปห่างๆ ครั้นเห็นพระเถระได้อาหารบิณฑบาตพอสมควร กำลังหาสถานที่ฉันภัตตาหาร จึงเข้าไปปรนนิบัติให้เกิดความคุ้นเคย แล้วสอบถามว่า ท่านผู้เจริญ อากัปกิริยาของท่านสงบเสงี่ยมมีนัยน์ก ผิพรรณก็เปล่งปลั่งสุกใส ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจคำสอนของใคร ทำให้ต้องละทิ้งบ้านเรือนออกบวช เมื่อพระอัสสชิตอบว่า พระสมณโคดมทรงละฆราวาสวิสัย เสด็จออกผนวชจากราชสกุลศากยะ เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจคำสอนของพระองค์ จึงติดตามออกบวช จึงถามต่อไปว่า ศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร

พระเถระตอบอย่างถ่อมตนว่า เราบวชได้ไม่นานนัก เพิ่งเข้ามาศึกษาพระธรรมวินัยนี้ จึงไม่สามารถแสดงธรรมให้ท่านฟังโดยพิสดารได้ แต่จะบอกให้รู้เพียงใจความสั้นๆ

อุปติสสปริพาชกขอให้บอกเพียงใจความสั้นๆ เท่านั้น พระอัสสชิ จึงบอกย่อๆ ว่า

เย ธมมา เหตุปภวา

เตสํ เหตุํ ตถาคโต

เตสยจ โย นิโรธจ

เอวํวาทิ มหาสมณโ

แปลว่า ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้นไว้ด้วย พระมหาสมณะมีปกติตรัสสอนอย่างนี้

เมื่อพระเถระกล่าวจบ อุปติสสปริพาชกเกิดดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมตา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีการดับไปเป็นธรรมตา จากนั้นถามพระเถระว่า ขณะนี้พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน เมื่อทราบว่าเป็นที่ประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน จึงนิมนต์ให้พระเถระล่วงหน้าไปก่อน

ครั้นพระเถระจากไปแล้ว อุปติสสปริพาชกก็กลับไปหาโกลิปปริพาชก บอกข่าวการพบพระอัสสชิ และแสดงธรรมให้ฟังตามที่ตกลงกันไว้ โกลิปปริพาชกได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนกัน หลังจากนั้นคนทั้งสองชวนกันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ตั้งใจจะพาอาจารย์สัญญาชัยไปด้วย แต่สัญญาชัยปริพาชกมีทิฏฐิมาก ถือตนว่าเป็นเจ้าสำนักใหญ่ มีคนเคารพนับถือมาก ไม่อาจจะลดตัวเป็นศิษย์ใครได้ จึงปฏิเสธไม่ยอมไป แม้พยายามชักชวนหลายครั้งก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ท่านได้ถามคนทั้งสองว่า ในโลกนี้ คนโง่มากหรือคนฉลาดมาก เมื่อคนทั้งสองตอบว่า คนโง่มาก คนฉลาดมีน้อย จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น คนฉลาดจงไปหาพระสมณโคดม คนโง่จงมาหาเรา ท่านทั้งสองจงไปกันเถิด

ในที่สุด อุปติสสะและโกลิปตะได้อำลาสัญญาชัยปริพาชก ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเวฬุวัน พร้อมด้วยเพื่อนปริพาชก ๒๕๐ คน อีก ๒๕๐ คนยังคงอยู่กับสัญญาชัยปริพาชกต่อไป ขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ ทอดพระเนตรเห็นสหายทั้งสองนำบริวาร

มาแต่ไกล ทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า คู่อัศรสาวกของเรากำลังมา เมื่อคนเหล่านั้นมาถึง ถวายอภิวาทแล้วนั่งฟังพระธรรมเทศนา ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง บริวาร ๒๕๐ คน สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกันในวันนั้นเอง ยกเว้นอุปติสสะและโกลิตะ ทั้งหมดทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ภายหลังอุปสมบท อุปติสสะมีชื่อว่า พระสารีบุตร โกลิตะ มีชื่อว่า พระโมคคัลลานะ ตามนามมารดาของตนตั้งแต่นั้นมา

พระโมคคัลลานะหลังจากอุปสมบทได้ ๗ วัน หลีกไปบำเพ็ญเพียรที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ ขณะปฏิบัติธรรมอยู่นั้น ถูกความง่วงครอบงำ มีความเบื่อหน่ายนั่งโง่งงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยพระญาณ เสด็จไปประทานอุบายแก้ง่วงว่า ดูกรโมคคัลลานะ เมื่อเธอกำหนดกรรมฐานโดยอยู่ รู้สึกง่วงนอน จงกำหนดกรรมฐานนั้นให้มากขึ้นกว่าเดิม ความง่วงของเธอจะหายไป ถ้ายังไม่หายง่วง ให้ตรีกตรองพิจารณาถึงธรรมที่ได้ฟังและเรียนมาแล้ว สาธยายธรรมนั้น ยอนหูทั้งสองข้าง เอามือลูบตามตัว ยืนขึ้นแล้วเอาน้ำลูบนัยน์ตา เหลือวคูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวบนท้องฟ้า ทำความรู้สึกให้เหมือนกัน ทั้งกลางวันกลางคืน เดินจงกรมกลับไปกลับมา ไม่ให้จิตคิดฟุ้งซ่านไปภายนอก สุดท้ายให้สำเร็จสี่ไสยา นอนตะแคงขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมกัน ตั้งสติว่าจะไม่ประกอบสุขในการนอนตื่นแล้วรีบลุกขึ้นทำความเพียรทันที

ต่อจากนั้นทรงประทานพระโอวาทอีก ๓ ข้อ คือ

๑. จงสำเนียงว่า เราจักไม่ชูงวงเข้าไปสู่ตระกูล คือไม่ถือตัวว่าเป็นคนสำคัญ เพราะเมื่อชูงวงเข้าไปสู่ตระกูล หากคนทั้งหลายมีงานจำเป็นอยู่หลายอย่าง ไม่ทันได้ใส่ใจถึง อาจทำให้เข้าใจผิดไปว่า ใครยุยงพวกเขาให้แตกจากเรา พวกเขาจึงไม่สนใจเรา และเมื่อบิณฑบาตไม่ได้อะไร ก็จะเขินอาย คิดฟุ้งซ่าน ไม่สำรวมจิต ทำให้จิตห่างจากสมาธิ

๒. จงสำเนียงว่า เราจักไม่พูดถ้อยคำเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกัน เพราะเมื่อพูดโต้เถียงกันไปมา ก็ต้องพูดมาก คิดฟุ้งซ่าน ไม่สำรวมจิต ทำให้จิตห่างจากสมาธิ

๓. เราไม่สนับสนุนให้คลุกคลีกับหมู่ชน ไม่ว่าจะเป็นครุฑหัสถ์หรือบรรพชิต แต่สนับสนุนให้คลุกคลีกับเสนาสนะอันเงียบสงบ ไม่มีเสียงอื้ออึง ไร้คนสัจจระ เหมาะจะหลีกเร้นอยู่ตามวิสัยสมณะ

พระโมคคัลลานะทูลขอให้ทรงแสดงต้นหักขยธรรม คือข้อปฏิบัติอันจะนำไปสู่การดับกิเลสตัณหา พระองค์ตรัสสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงในโลก เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ก็จะดับกิเลสตัณหาทั้งปวงได้ พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามพระโอวาทที่ตรัสสอน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้นเอง

ได้รับการยกย่องให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นผู้เลิศในทางมัทธมามาก

พระสารีบุตร หลังจากอุปสมบทได้ ๑๕ วัน ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปพักที่ถ้ำสุกรขาคา เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ มีปริพาชกผู้หนึ่งชื่อที่มณฑะ อคฺคิเวสสนโคตร ซึ่งเป็นหลานของท่านเอง ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แสดงทิวฏฐิของตนว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด พระองค์ตรัสตอบว่า อคฺคิเวสสนะ ถ้าอย่างนั้นความเห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านต้องไม่ชอบใจความเห็นอย่างนั้น แล้วทรงแสดงทิวฏฐิของคน ๓ ประเภทว่า คนบางพวกเห็นว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด คนบางพวกเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด คนบางพวกเห็นว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ ทิวฏฐิเช่นนี้ทำให้เกิดการเข้าใจผิดกัน ห่มเถียงกัน บาดหมางกัน จนถึงเบียดเบียนกันขึ้น เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ควรละทิวฏฐินั้นเสีย และไม่ทำทิวฏฐิอื่นให้เกิดขึ้นอีก

ครั้นทรงแสดงโทษความยึดมั่นถือมั่นด้วยทิวฏฐิ ๓ อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตร มีความย่อว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันเข้าเป็นกายเกิดจากบิดามารดา เต็บโตมาเพราะข้าวสุกและขนมสด มีการแตกทำลายไป ไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจในกาย ความเยื่อใยในกาย และความตกอยู่ในอำนาจของกามได้ เวทนา ๓ คือ สุข ทุกข์ และไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ก็เช่นเดียวกัน เป็นของไม่เที่ยง เวทนาอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เวทนาอีกสองอย่างก็หายไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความยึดมั่นถือมั่นเพื่อหน่ายในเวทนาเหล่านั้น เมื่อเพื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดย่อมหลุดพ้น ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยทิวฏฐิ ไม่วิวาทแก่งแย่งกับใคร

พระสารีบุตรนั่งถวายนงานพักอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธเจ้า ฟังพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ที่มณฑะปริพาชก ตั้งใจพิจารณาไปตามกระแสพระธรรมเทศนานั้น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้นเอง ได้รับการยกย่องให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา เป็นผู้เลิศในทางมัทธมามาก

ส่วนที่มณฑะปริพาชก ได้ดวงตาเห็นธรรม ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล สิ้นความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาว่า มีความไพเราะดุจบุคคผลทรายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในที่มืด และประกาศตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต

มัชฌิมโพธิกา
 ปรีเฉทที่ ๙
 ทรงบำเพ็ญพุทธกิจในแคว้นมคธ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงได้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกแล้ว พระองค์ยังคงประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ทรงอาศัยเมืองราชคฤห์เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยได้รับการสนับสนุนทำนุบำรุงเป็นอย่างดี จากพระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธ จึงทรงประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาให้มั่นคง และทรงบำเพ็ญพุทธกิจในแคว้นมคธโดยราบรื่นตลอดมา

ประทานการอุปสมบทแก่พระมหากัสสปะ

คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกโปรดประชาชนในมคธชนบท ประทับอยู่ที่ร่มไทรชื่อว่า พุทฺตตกนิโครธ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองราชคฤห์และเมืองนาลันทาท่อกัน ปิปผลิมาณพ กัสสปโคตร เปื่อนายในการครองเรือน เห็นว่าต้องคอยรับบาปที่คนอื่นทำไม่ดี จึงละทิ้งทรัพย์สมบัติ ถี้อเพศบรรพชิต ออกบวชพร้อมภรรยาชื่อภัททกาปิลานี เพื่ออุทิศต่อพระอรหันต์ในโลก ตามวิถีชีวิตของนักบวชในสมัยนั้น ได้จาริกมาจนถึงที่นั้น พบกับพระพุทธองค์ เกิดความเลื่อมใสคิดว่าเป็นพระอรหันต์ จึงเข้าไปเฝ้ายอมรับนับถือเป็นศาสดาของตน และทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระองค์ประทานอุปสมบทให้ด้วยพระโอวาท ๓ ข้อว่า

๑. เราจักเข้าไปตั้งความละอายและความยำเกรงในภิกษุทั้งที่เป็นผู้เฒ่า ผู้ใหม่ และผู้ปานกลาง อย่างแรงกล้า
๒. เมื่อฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักเงี้ยวหูฟังธรรมนั้น ตั้งใจฟังธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความอย่างรอบคอบ
๓. เราจักไม่ละสติไปในกาย คือ พิจารณากายเป็นอารมณ์ โดยความเป็นของไม่สะอาด เพื่อถอนความกำหนัดยินดีในกายนี้

เมื่อปิปผลิมาณพได้รับอุปสมบทเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้แล้ว มีชื่อเรียกตาม กัสสปโคตรว่า พระมหากัสสปะ ได้ปฏิบัติตามพระพุทธรโอวาทนั้นแล้ว ไม่นานนักก็บรรลุอรหัตผลในวันที่ ๘ นับแต่วันอุปสมบทนั่นเอง ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เลิศทางธุดงค์คุณ มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วยพระพุทธองค์

มหาสันนิบาตแห่งพระสาวก

ครั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๓ หลังจากตรัสรู้และประกาศศาสนาได้ ๙ เดือน พระพุทธเจ้าทรงประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่ ณ พระเวฬุวัน เป็นการประชุมครั้งสำคัญ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต เพราะเป็นการประชุมประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. พระสงฆ์สาวก ๑,๒๕๐ องค์ มาประชุมพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย
๒. พระสงฆ์สาวกเหล่านั้น ล้วนเป็นพระอรหันตชีณาสพ
๓. พระสงฆ์สาวกเหล่านั้น ล้วนเป็นเอหิภิกขุ
๔. วันนั้นเป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓

ในโอกาสสำคัญเช่นนี้ พระองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ คือหลักธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ท่ามกลางพระอรหันตชีณาสพที่มาประชุมพร้อมกันในวันนั้นมีเนื้อหาสาระสำคัญ แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

- ตอนที่ ๑** ขันติ คือความอดทน เป็นตบะอย่างยอด
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นยอด
 ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่ใช่บรรพชิต
 ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ใช่สมณะ

ความตอนแรก กล่าวถึง การทำหน้าที่ประกาศพระศาสนาของพระสงฆ์สาวก ต้องอดทนต่อเย็นร้อนหิวกระหาย ถ้อยคำให้ร้าย ใส่ความดูด่าไม่น่าพอใจ และทุกขเวทนาที่เกิดแก่ร่างกายในยามอาพาธป่วยไข้ ไม่แสดงอาการผิดปกติให้ปรากฏ ทำใจไม่ให้ถูกตีตนหาความทะยานอยากครอบงำ ทั้งไม่เบียดเบียน ไม่ก่อความทุกข์เดือดร้อนแก่ใครๆ มีใจเมตตากรุณา สั่งสอนประชาชนให้ได้รับผลสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกองทุกข์ทั้งปวง

- ตอนที่ ๒** การไม่ทำบาปทั้งปวง
 การทำความดีให้บริบูรณ์
 การทำจิตของตนให้ผ่องใส
 นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ความตอนที่ ๒ กล่าวถึง ข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมด สรุปลงเป็น ๓ ประการ คือ ไม่ทำความชั่ว ทำแต่ความดี ทำใจให้บริสุทธิ์ ไม่ใช่แค่สอนในห้วงวันการทำ ความชั่วเท่านั้น แต่ยังสอนให้ทำความดีด้วย ไม่ใช่แค่งดเว้นการฆ่าการเบียดเบียนกันแล้วได้บุญกุศล แต่ต้องปรารถนาดีต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามทุกข์ยากลำบากด้วย และหมั่นชำระใจให้ใสสะอาดด้วยการเจริญสมณวิปัสสนา จนกิเลสและความทุกข์ครอบงำจิตใจไม่ได้

ตอนที่ ๓ การไม่ว่าร้าย การไม่ทำร้าย
 การสำรวมในพระปาฏิโมกข์
 การรู้จักประมาณในอาหาร
 การนอนการนั่งในที่อันสงบ
 การประกอบความเพียรทางจิต
 นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ความตอนที่ ๓ กล่าวถึง การปฏิบัติตนของพระสงฆ์สาวกผู้จะไปประกาศพระศาสนา ทำหน้าที่สั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ต้องไม่พูดค่อนขอดกัน พูดเสียดแทงกัน ทะเลาะกัน ทำร้ายกัน ตีกัน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น มีการกระทำและคำพูด ประกอบด้วยเมตตากรุณา ประพฤติตนเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ไม่เห็นแก่กินแก่นอน มีจิตแน่วแน่เข้มแข็งไม่ท้อถอยในการสร้างประโยชน์สุขให้แก่ประชาชน หมั่นรักษาจิตของตนให้เป็นสมาธิอยู่เสมอ

โอวาทปาฏิโมกข์นี้ พระพุทธองค์ทรงวางหลักในการประกาศพระศาสนาสำหรับพระสงฆ์สาวกให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน มีเป้าหมายสูงสุดอย่างเดียวกัน มีรูปแบบการประพฤติตนเหมือนกัน พระศาสนาของพระองค์ จึงแพร่หลายไปอย่างรวดเร็วและยั่งยืน มั่นคงมาจนทุกวันนี้

ทรงอนุญาตเสนาสนะ

ในสมัยต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้ายังไม่ได้อนุญาตให้ภิกษุพักอาศัยในเสนาสนะเช่นทุกวันนี้ ภิกษุทั้งหลายจึงพากันเข้าไปพักอาศัยตามสถานที่ต่างๆ ในป่าบ้าง โคนไม้บ้าง ถ้ำบ้าง ซอกเขาบ้าง ป่าช้าบ้าง ลอมฟางบ้าง ไม่มีเสนาสนะพักอาศัยเป็นหลักแหล่งแน่นอน

อยู่มาวันหนึ่ง ราชคหเศรษฐีไปอุทยานแต่เช้า ได้พบภิกษุทั้งหลายกำลังออกจากสถานที่พักอาศัยของตน เห็นแต่ละรูปมีอากัปกิริยาสงบเสถียรน่าเลื่อมใส เกิดศรัทธาอยากสร้างที่อยู่ถาวรให้คุ้มกันถาวร แต่เกรงว่าภิกษุทั้งหลายจะไม่เข้าไปพักอาศัย จึงเข้าไปสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าโยมสร้างที่อยู่ถาวร พระคุณเจ้าจะเข้าไปพักอาศัยหรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า พระพุทธเจ้ายังไม่ได้อนุญาตให้เข้าไปพักอาศัยในเสนาสนะ จึงบอกไม่ได้ว่าจะไปเข้าพักอาศัยได้หรือไม่ เศรษฐีขอให้ภิกษุทั้งหลายกลับไปทูลถามพระพุทธเจ้า ได้ความอย่างไร ให้กลับมาบอกด้วย ภิกษุเหล่านั้นพากันไปกราบทูลเรื่องนี้ให้ทรงทราบพระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุพักอาศัยในเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ

๑. วิหาร ได้แก่ กุฏิมุงหลังคาสองด้านเหมือนบ้านเรือนทั่วไป
๒. อัทธมโยค ได้แก่ โรงมุงหลังคาเพิงหมาแหงน เปิดด้านข้างโปร่ง เช่น โรงโขน โรงลิเก
๓. ปราสาท ได้แก่ เรือนมียอดเป็นชั้น ๆ เรียกว่า กุฎาคาร
๔. หัมมิมะ ได้แก่ เรือนมีหลังคาเป็นคาดฟ้าพระจันทร์ส่องถึง เช่น ตึกในปัจจุบัน
๕. คุหา ได้แก่ ถ้ำต่างๆ ที่มีอยู่ตามภูเขา

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงไปแจ้งข่าวให้ราชคหกเศรษฐิทราบ จากนั้นเศรษฐิให้สร้างวิหารขึ้น ๖๐ หลัง สำเร็จภายในวันเดียว ได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลอาราธนารับภัตตาหารที่เรือนของตนในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จไปยังเรือนราชคหกเศรษฐิ ทรงรับภัตตาหารทำภัตกิจเสร็จแล้ว ราชคหกเศรษฐิกราบทูลถามถึงแนวทางปฏิบัติในวิหารที่ตนสร้างถวาย ทรงแนะนำให้ถวายเป็นที่พักอาศัยสำหรับภิกษุสงฆ์ที่มาแล้วและยังไม่ได้มาจากทิศทั้ง ๔ ทรงอนุโมทนาวิหารทาน มีใจความว่า วิหารเป็นสถานที่ระงับเย็นร้อน ป้องกันสัตว์ร้าย สัตว์เลื้อยคลาน และยุง คุ่มกันฝนลมแดด การสร้างวิหารถวายภิกษุสงฆ์ เพื่อเป็นที่กำบัง เพื่อความสำราญ เพื่อบำเพ็ญสมณวิปัสสนา พระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่าเป็นยอดทาน คนฉลาดมองเห็นประโยชน์ส่วนตน พึงให้สร้างวิหารแล้ว นิมนต์เหล่าภิกษุพหูสูตเข้าพักอาศัย ถวายข้าว น้ำ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นอน ที่นั่ง ด้วยใจเลื่อมใส ภิกษุพหูสูตเหล่านั้น จะแสดงธรรมชี้ทางบรรเทาทุกข์ให้เขา เมื่อเขารู้ธรรมแล้ว ก็สิ้นอาสวกิเลส นิพพานในอัฐภาพนี้ เสร็จแล้วเสด็จกลับพระเวฬุวัน

ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจพระศาสนา

การประกาศพระศาสนาในยุคต้น เมื่อกุลบุตรมีศรัทธาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาบ้าง พระสาวกบวชให้ด้วยวิธีติสรณคมนุปสัมปทาบ้าง เนื่องจากพระสงฆ์สาวกยังมีไม่มาก เมื่อพระสงฆ์สาวกมีมากขึ้น พระองค์ทรงดำริให้อำนาจแก่สงฆ์ในการอุปสมบทกุลบุตร เพื่อรับพระสาวกเข้ามาสู่พระศาสนา

วันหนึ่ง ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จดำเนินอยู่ในพระเวฬุวันวิหาร ทอดพระเนตรเห็นราชพราหมณ์ มีร่างกายผ่ายผอม ผิวพรรณเศร้าหมอง ดูผิดปกติจากคนทั่วไป ตรัสถามได้ว่า ความว่า ราชพราหมณ์เป็นคนเมืองราชคฤห์นี้เอง เมื่อก่อนมีฐานะดี พอแก่ชราก็ถูกลูกเมียทอดทิ้ง มาขออาศัยอยู่ในวัดพระเวฬุวัน ต้องการบวช แต่ไม่มีภิกษุรูปใดบวชให้ ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครนึกถึงอุปการะของพราหมณ์ท่านนี้ได้บ้าง พระสารีบุตรกราบทูลว่า

ข้าพระองค์จำพราหมณ์ท่านนี้ได้ วันหนึ่งข้าพระองค์เที่ยวไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ พราหมณ์ท่านนี้ถวายเป็นข้าพพิหนึ่งแก่ข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ พระสารีบุตรว่า เป็นคนกตัญญูกตเวที จึงตรัสสั่งให้พระสารีบุตรบวชราพราหมณ์ ทรงยกเลิกการอุปสมบทด้วยวิธีรับไตรสรณคมน์ที่ทรงอนุญาตไว้แต่เดิม และตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทกุลบุตรด้วยวิธีประชุมสงฆ์ ๑๐ รูป ในมัชฌิมประเทศ ส่วนในปัจจุบันประเทศทากิขุยกาทรงอนุญาตภิกษุเพียง ๕ รูป การอุปสมบทด้วยวิธีนี้ เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา ยังใช้ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทกุลบุตรด้วยวิธีนี้ ถือว่าทรงยกสงฆ์ ให้เป็นใหญ่ในกิจสำคัญ เห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้ใครคนใด คนหนึ่ง หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เป็นผู้มโอดานาจเหนือสงฆ์ ปกครองดูแลกิจทั้งปวง และหลังจากทรงมอบอำนาจให้แก่สงฆ์แล้ว ไม่ประทานเอทธิภิกษุอุปสัมปทาให้แก่ผู้ใดอีกเลย แม้สังฆกรรมอื่นๆ ก็ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการดำเนินการเช่นเดียวกัน

ทรงแสดงทศ ๖ โปรดสังคาลกมาณพ

เข้าวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จออกมารับบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ในระหว่างทางได้ ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกมาณพ มีตัวเปียกชุ่มไปด้วยน้ำ กำลังยกมือไหว้ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ไหว้แขนหน้าขึ้นไปบนท้องฟ้า ไหว้ก้มหน้าลงมาทางพื้นดิน ได้ตรัสถามสาเหตุการไหว้ทิศทั้งหลาย ทรงทราบว่าเขาทำเพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายจากทิศ ทั้งหลาย จากเทวดาเบื้องบน และจากปีศาจเบื้องต่ำ มิให้เข้ามาสู่ตัวเขา ตามคำสั่งสอน สุดท้ายของบิดาก่อนเสียชีวิต เขาไม่อาจฝ่าฝืนความประสงค์ของบิดา ทำเช่นนี้เป็นประจำ นับแต่วันบิดาเสียชีวิตเป็นต้นมา จึงทรงแสดงการไหว้ทิศตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแก่สังคาลกมาณพว่า

การไหว้ทิศตะวันออก บิดาของท่านต้องการให้แสดงความเคารพสักการะต่อบุคคลผู้ให้กำเนิดชีวิต คือมารดาบิดานั้นเอง การไหว้ทิศใต้นั้น ต้องการให้ท่านเคารพสักการะครูบาอาจารย์ ซึ่งประสิทธิประสาทวิชาความรู้ให้แก่ท่าน การไหว้ทิศตะวันตก ต้องการให้ท่านทะนุถนอมเลี้ยงดูบุตรและภรรยาให้ดี การไหว้ทิศเหนือ ต้องการให้ท่านเคารพนับถือสงเคราะห์วงศ์ญาติและมิตรสหาย การไหว้ทิศเบื้องบน ต้องการให้ท่านสักการบูชาบุคคลผู้มีความดี ควรแก่การยกย่องเชิดชู เช่น สมณะและพราหมณ์ สำหรับการไหว้ทิศเบื้องต่ำก้มหน้าลงมาทางพื้นดินนั้น เป็นการยอมรับนับถือสิทธิในการดำรงชีวิตของบุคคลผู้ด้อยโอกาส เช่น บ่าวไพร่และลูกจ้าง บิดาท่านมุ่งหมายอย่างนี้ จึงสั่งสอนให้

ท่านไหว้ทิศทั้งหลาย เป็นการป้องกันอันตรายจากบุคคลต่างๆ อันจะมาถึงทุกทิศทุกทาง

พระพุทธองค์ทรงอธิบายให้สังคาลกามาณพฟังโดยละเอียด ในสิ่งที่เขาต้องประพฤติต่อตนเองและต่อบุคคลอื่น เพื่อให้ทุกคนมีความสุขความเจริญ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทรงแนะนำให้สังคาลกามาณพงดเว้นจากการฆ่า การลักขโมย การล่วงเกินคนรักของผู้อื่น การพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมาทุกชนิด ทรงตรัสสอนให้เขาทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร หมั่นสะสมทรัพย์ เก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้แล้ว ไม่ใช่ทรัพย์สินไปในทางสุรุ่ยสุร่าย ควรใช้เพื่อการเลี้ยงดูตนเองและครอบครัว ช่วยเหลือคนที่ต้องการความช่วยเหลือ เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น เช่น ยามเจ็บป่วย ยามมีภัยพิบัติ เมื่อเกิดขึ้นจะได้นำมาใช้สอยทันทั่วทั้ง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงการไหว้ทิศแก่สังคาลกามาณพ เปลี่ยนจากการไหว้ทิศตามลัทธิเดิม มาไหว้ทิศตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เมื่อสังคาลกามาณพได้ฟังแล้ว เกิดศรัทธาเลื่อมใส กล่าวสรรเสริญพระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต

ทรงแสดงเทวดาพลี

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปโปรดประชาชน ณ บ้านปาฏลีคาม ตั้งอยู่ในอาณาเขตของแคว้นมคธ ทรงรับนิมนต์สุนิธพราหมณ์และวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของเมืองราชคฤห์ ซึ่งควบคุมการก่อสร้างพระนครแห่งใหม่อยู่ที่นั่น ชื่อว่าเมืองปาฏลีบุตร เพื่อป้องกันการรุกรานของชาววัชชี มหาอำมาตย์ทั้งสองได้ถวายภัตตาหารอย่างประณีต แต่พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์สาวกด้วยมือตนเอง ครั้นเสร็จภัตกิจแล้ว พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาว่า **ยสฺมี ปเทเส กบฺเปติ วาสํ ปณฺชิตชาติโย ... สทา ภทฺรานิ ปสฺสตี** แปลความว่า กุลบุตรผู้ฉลาด พักอาศัยอยู่ในประเทศใด นิมนต์พรหมจารีผู้ทรงศีล สำรวมดี ให้ฉันแล้วบำเพ็ญทักษิณา อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้เหล่าเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในประเทศนั้น เหล่าเทวดาอันเขาบูชานับถือแล้ว ย่อมบูชา นับถือตอบ ย่อมอนุเคราะห์ด้วยจิตเมตตา ดุจมารดากับบุตรผู้เกิดจากอก กุลบุตรที่เทวดาปกปักรักษาคุ้มครองแล้ว ก็จะมีประสบแต่ความเจริญอย่างเดียว

พระพุทธองค์ทรงแนะนำวิธีทำเทวดาพลีแก่มหาอำมาตย์ทั้งสอง ด้วยการบริจาคทานแก่ผู้ทรงศีล ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้เทวดาที่ตนเคารพนับถือ แทนการเช่นสังเวยและการฆ่าสัตว์บูชาญ ตามธรรมเนียมเดิมเคยปฏิบัติสืบทอดตามกันมาเป็นเวลาช้านาน ครั้นทรงอนุโมทนาแล้ว เสด็จออกจากที่นั่น มีสองมหาอำมาตย์ตามส่งเสด็จ ตรัสชมเมือง

ปาฏิหาริย์ที่ว่า สิ่งปลูกสร้างเป็นระเบียบเรียบร้อย ทรงพยากรณ์ว่าจะเป็นยอดนคร เป็นแหล่งชุมนุมอารยชน เป็นศูนย์กลางการค้าขาย แต่จะเกิดอันตรายขึ้น ๓ ประการ คือ ฤกษ์ไฟไหม้ น้ำท่วม และแตกสามัคคีกันเอง ทรงลามาหาอำมาตย์ทั้งสอง เสด็จพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกข้ามแม่น้ำคงคาจาริกต่อไป

ปริเฉทที่ ๑๐
เสด็จแคว้นสักกะ
เสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ชาติภูมิ

ในพรรษาที่ ๒ ข้าวพระพุทธองค์ได้บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดนักบวชและประชาชนในเมืองราชคฤห์ มีคนออกบวชตามจำนวนมากได้แพร่สะพัดไปถึงเมืองกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าวนี้ มีพระราชประสงค์จะทรงได้เห็นพระราชโอรสสักครั้งหนึ่ง ก่อนจะสิ้นพระชนม์ เพราะทรงชรามากแล้ว จึงทรงส่งราชทูตพร้อมด้วยบริวารคณะหนึ่ง ให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเวฬุวันวิหาร กราบทูลอาราธนาเสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ ราชทูตคณะนั้นเดินทางถึงเมืองราชคฤห์ ได้เข้าเฝ้าในขณะพระพุทธองค์กำลังทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทอยู่ จึงนั่งฟังธรรมด้วย ครั้นฟังธรรมจบแล้ว บรรลุอรหัตผลทั้งหมด กราบทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา มิได้กราบทูลเรื่องพระเจ้าสุทโธทนะทรงบัญชามา

พระเจ้าสุทโธทนะทรงคอยอยู่เป็นเวลานาน ไม่ทรงเห็นราชทูตคณะนั้นกลับมา จึงทรงส่งราชทูตคณะใหม่ออกติดตามชุดแรก และให้ทูลเชิญพระพุทธองค์เสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ด้วย ราชทูตคณะนี้ก็เช่นเดียวกัน ได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์แล้ว บรรลุอรหัตผล กราบทูลขออุปสมบทเหมือนคณะก่อน พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งราชทูตไปทูลเชิญเสด็จถึง ๙ ครั้ง ไม่เป็นผลสำเร็จสักครั้งเดียว ครั้งที่ ๑๐ ทรงเห็นว่ากาฬุทายีอำมาตย์เคยเป็นเพื่อนสนิทสนม เป็นคนโปรดปรานของเจ้าชายสิทธัตถะสมัยยังทรงพระเยาว์ ทั้งยังเป็นสหชาติเกิดวันเดียวกับพระพุทธองค์อีกด้วย จึงเรียกกาฬุทายีอำมาตย์เข้าเฝ้ารับสั่งให้ไปทูลเชิญเสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ กาฬุทายีอำมาตย์รับสนองพระบัญชาว่า จะทำให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ ได้ออกเดินทางพร้อมด้วยบริวารถึงพระเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ ขณะพระพุทธองค์กำลังทรงแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัทอยู่ นั่งฟังธรรมจนจบได้บรรลุอรหัตผลหมดทุกคน เมื่อพุทธบริษัทกลับแล้ว เข้าเฝ้ากราบทูลขออุปสมบทพร้อมทั้งบริวาร

ภายหลังอุปสมบทได้ ๗ - ๘ วัน พระกาฬุทายีเห็นว่าอย่างเข้าสู่คิมหันตฤดู ชาวนาทั้งหลายเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว หนทางเสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ก็สะดวกสบาย ต้นไม้ริมทางกำลังผลิดอกออกผล ให้ความร่มเย็นเป็นอย่างดี พื้นดินมีหญ้าขึ้นเขียวขจี เป็นฤดูกาลเหมาะจะเสด็จยังเมืองกบิลพัสดุ์ จึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเชิญเสด็จโปรดพระพุทธบิดา พระประยูรญาติ และประดิษฐานพระพุทธศาสนา ณ เมืองกบิลพัสดุ์

พระพุทธองค์ทรงรับอาราธนาและโปรดให้แจ้งข่าวแก่พระสงฆ์สาวก เพื่อเตรียมเดินทางไกลไปเมืองกบิลพัสดุ์

ครั้นถึงวันตามกำหนด พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ๒๐,๐๐๐ รูป เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์ เสด็จดำเนินวันละ ๑ โยชน์ มีกำหนดว่า ๒ เดือนจะเสด็จถึงเมืองกบิลพัสดุ์ โดยพระกาฬุทายีนำเสด็จ และส่งข่าวการเสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบเป็นระยะ บรรดาพระประยูรญาติ ทั้งฝ่ายศากยวงศ์และโกถิยวงศ์ เตรียมการต้อนรับด้วยความปลื้มปิติยินดี ได้ร่วมกันสร้างนิโครธารามมหาวิหาร เพียบพร้อมด้วยเสนาสนะและพระคันธกุฎี เจียบสังคควรรแก่สมณวิสัย เพื่อเป็นที่รับรองพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์สาวกทั้งปวง

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ๒๐,๐๐๐ รูป ประทับ ณ นิโครธาราม ซึ่งพระเจ้าสุทโธทนะและพระประยูรญาติสร้างถวาย ครั้งนั้นเหล่าพระประยูรญาติ มีทิฏฐิมานะแรงกล้า ไม่อาจประนมพระหัตถ์ถวายอภิวัตพระพุทธรองค์ได้ ด้วยดำริว่า พระองค์อายุน้อยกว่าพวกตน ไม่สมควรกราบไหว้ พระพุทธรองค์ทรงทราบเหตุ มีพระประสงค์จะให้พระประยูรญาติลดทิฏฐิมานะ จึงทรงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงในสมาคมนั้น แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก ว่าด้วยการบำเพ็ญทานบารมี

โปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติ

เมื่อทรงแสดงธรรมจบลง พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา ทรงปลาบปลื้มโสมนัส ประนมพระหัตถ์ถวายอภิวัตพระพุทธรองค์ กราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ ในวันพระองค์ประสูติ หม่อมฉันให้พระพี่เลี้ยงนางนมนำมานมัสการกาฬเทวิลดาบส เห็นพระบาทของพระองค์ลอยปรากฏอยู่เหนือศีรษะของกาฬเทวิลดาบส หม่อมฉันได้ไหว้พระองค์เป็นครั้งแรก ต่อมาวันงานพระราชพิธีอุปสมบทแรกนาขวัญ พระพี่เลี้ยงนางนมได้นำพระองค์มาประทับได้ร่มไม้หว่า แม้เป็นเวลาบ่าย เงามีไม้ก็ได้คล้อยไปตามตะวัน หม่อมฉันได้ไหว้พระองค์เป็นครั้งที่ ๒ ในครั้งนี้พระองค์บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงในสมาคมนพระประยูรญาติ หม่อมฉันจึงไหว้พระองค์เป็นครั้งที่ ๓ เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะกราบทูลจบเหล่าพระประยูรญาติคลายทิฏฐิมานะ พากันกราบไหว้ทุกพระองค์ ทูลลากลับพระราชนิเวศน์ ไม่มีใครเฉลียวใจว่า พรุ่งนี้พระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกจะฉันอาหารบิณฑบาต ณ ที่ใด จึงไม่มีใครกราบทูลนิมนต์ให้ไปฉันภัตตาหารในเคหสถานของตน

โปรดพระพุทธรูปิตา

รุ่งเช้า พระพุทธรเจ้าทรงอุ้มบาตร เสด็จออกมารับบิณฑบาตไปตามถนน ตรอก ซอย ต่างๆ โดยพระสงฆ์สาวก ๒๐,๐๐๐ รูปตามเสด็จ ประชาชนสัจจตามท้องถนนได้โอกาส ชมพระบารมี ด้วยความเลื่อมใสและประหลาดใจระคนกันว่า ไฉนพระพุทธรเจ้า จึงนำ พระสงฆ์สาวกเสด็จออกมารับบิณฑบาต โจษกันอ้ออึงทั่วทั้งพระนคร เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบก็ตกพระทัย รีบเสด็จจากพระราชานิเวศน์ไปยังถนนที่พระพุทธรองค์ทรงรับ บิณฑบาตอยู่ ทรงหยุดยืนเบื้องหน้าพระพักตร์ของพระพุทธรองค์กลางถนนนั่นเอง ตรัสพ้อ ว่า ไฉนทรงให้หม่อมฉันได้รับความอับอายเช่นนี้

พระพุทธรองค์ตรัสตอบว่า ดูกรมหาบพิตร การออกมารับบิณฑบาตนี้เป็นพุทธประเพณี พระเจ้าสุทโธทนะทรงรับสั่งว่า พระองค์ผู้เจริญ ประเพณีกษัตริย์ขออาหารชาวบ้าน มีอยู่หรือ หม่อมฉันไม่เคยเห็นมาก่อน

พระพุทธรองค์ตรัสว่า การออกมารับอาหารบิณฑบาต เป็นประเพณีของพระพุทธรเจ้า ทุกพระองค์ ทรงอธิบายให้พระพุทธรูปิตาเข้าใจแจ่มแจ้ง และทรงแสดงธรรมมีใจความว่า ไม่พึงประมาทในบิณฑบาต พึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า พระพุทธรูปิตาทรงบรรลุโสดาปัตติผล ขณะประทับยืนบนถนน นั้นเอง ทรงรับบาตร กราบทูลอาราธนาเสด็จขึ้นพระราชานิเวศน์ ทรงอังคาสพระสงฆ์ด้วย อาหารบิณฑบาตอันประณีต ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง

รุ่งขึ้นวันที่ ๒ ทรงพาพระสงฆ์สาวกไปรับบิณฑบาตในพระราชวังอีก ทรงแสดง ธรรมโปรดพระนางมหาปชาบดีให้บรรลุโสดาปัตติผล พระพุทธรูปิตานั่งฟังอยู่ด้วย ได้บรรลุ สกทาคามิผล ต่อมาในวันที่ ๓ ทรงพาพระสงฆ์สาวกไปรับบิณฑบาตในพระราชวังเช่นเคย ทรงแสดงมหาธรรมपालชาดกโปรดพระพุทธรูปิตา จนได้บรรลุอนาคามิผล

ครั้นโปรดพระพุทธรูปิตาแล้ว พระองค์ได้เสด็จไปยังพระตำหนักของพระนางพิมพา ยโสธรา มีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะตามเสด็จไปด้วย พระนางทอดพระเนตรเห็น พระพุทธรองค์ ก็ทรงเฝ้าเข้าชบแทบพระบาท ร่ำไห้ตัดพ้อต่างๆ นานา พระพุทธรองค์ตรัส ห้ามไม่ให้ใครขัดขวาง ทรงแสดงกนินรีชาดกโปรดพระนางพิมพา จนได้บรรลุโสดาปัตติผล แล้วเสด็จกลับนิโครธาราม

พระนันทกุมารออกบวช

ในวันที่ ๔ พระพุทธเจ้าเสด็จไปงานวิวาหมงคลของพระนันทกุมาร พระอนุชาของพระองค์ ทรงประสูติจากพระนางมหาปชาบดี ครั้นเสร็จภักติกิจแล้ว ประทานบาตรให้พระนันทกุมารถือตามเสด็จลงจากพระราชนิเวศน์ ไม่ได้ทรงรับบาตรจากพระนันทกุมารคืน พระนันทกุมารทรงดำเนินตามเสด็จไป ด้วยพระดำริว่า เมื่อพระเชษฐาเสด็จถึงพื้นล่างแล้ว จะทรงรับคืน ถึงที่นั้นพระพุทธองค์ไม่ทรงรับคืน ทรงดำริอีกว่า เมื่อถึงหน้าพระลาน จะทรงรับคืน หรือพอพ้นประตูพระราชนิเวศน์ จะทรงรับคืน ครั้นถึงสถานที่ทั้งสองแห่งก็ไม่ทรงรับคืน พระนันทกุมารทรงเกรงพระทัย ไม่กล้าจะกราบทูลให้พระพุทธองค์รับบาตรคืนไป จึงจำใจถือบาตรตามเสด็จพระเชษฐาไป

ฝ่ายนางชนบทกัลยาณีคู่อภิเษกสมรส ได้ทราบจากนางสนมว่า พระพุทธเจ้าทรงพาพระนันทกุมารออกไป ก็ตกพระทัยรีบวิ่งออกไป ทรงร้องสั่งตามหลังว่า ได้โปรดเสด็จกลับมาเร็วๆ พระลูกเจ้า พระนันทกุมารได้สดับเสียง ก็สะดุ้งมีความอาลัยใคร่จะกลับ แต่ทรงเกรงพระทัยพระพุทธเจ้า ไม่กล้าจะกราบทูล ทนฝืนใจอุ้มบาตรตามเสด็จพระพุทธองค์ไปจนถึงนิโครธาราม

พระองค์เสด็จถึงพระคันธกุฎีแล้ว ตรัสถามว่า จะบวชหรือ นันทะ

พระนันทกุมารไม่กล้าปฏิเสธ เพราะเคารพพระพุทธเจ้า จึงจำใจกราบทูลว่า หม่อมฉัน จะบวช พระเจ้าข้า

พระองค์ทรงรับสั่งภิกษุทั้งหลายให้อุปสมบทพระนันทกุมารในวันนั้น พระนันทะไม่ได้ผนวชด้วยศรัทธา จึงมีจิตฟุ้งซ่าน คิดถึงแต่นางชนบทกัลยาณี คิดจะสึกไปเป็นฆราวาสครองเรือน แต่พระพุทธองค์ทรงใช้อุบายพาไปชมสวรรค์ ให้พระนันทะเห็นสมบัติในสวรรค์เป็นสิ่งประเสริฐกว่าสมบัติในโลกมนุษย์ เมื่อเสด็จกลับลงมา ทรงแสดงธรรมโปรดจนได้บรรลุอรหัตผล

พระราहुลบรรพชา

ในวันที่ ๗ พระพุทธองค์ทรงพาพระสงฆ์สาวกไปรับบิณฑบาตในพระราชวัง พระนางพิมพา มารดาพระราहुล ตกแต่งพระกุมารให้ไปเข้าเฝ้าทูลขอทรัพย์มรดกในฐานะรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ พระองค์ทรงทำภักติกิจเสร็จ ทรงอนุโมทนา เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับกลับสู่นิโครธาราม พระราहुลกุมารตามเสด็จไปด้วย พระองค์ไม่ตรัสสั่งให้พระกุมารเสด็จกลับ แม้พวกข้าราชการบริวารก็ไม่อาจทูลเชิญพระกุมารให้เสด็จกลับได้ พระราहुลกุมารตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปจนถึงนิโครธาราม พระองค์ทรงเห็นว่า ทรัพย์มรดก

ที่พระราหุลทูลขอนั้น เป็นทรัพย์ภายนอก ไม่จีรังยั่งยืน ลำบากต่อการดูแลรักษา ไม่ใช่ อริยทรัพย์ ทรงดำริว่า จะให้พระกุมารเป็นเจ้าของโลกุตตรทรัพย์ คือ ธรรมที่พระองค์ ตรัสรู้ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นทรัพย์ภายในแทน จึงทรงโปรดให้พระสารีบุตร เป็นพระอุปัชฌาย์บวชพระราหุลกุมารเป็นสามเณร โดยวิธีเปล่งวาจารับไตรสรณคมน์ วิธีบวชแบบนี้ เรียกว่า ติสรณคมนาฏสัมปทา พระราหุลเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธ ศาสนา ทรงบรรพชาขณะมีพระชนมายุเพียง ๗ ปี

หลังจากพระราหุลบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะทรงโทมนัสมาก ทรงหวังจะให้สืบสันตติวงศ์แทนพระองค์ ในเมื่อพระพุทธองค์ทรงพาพระชนันท์พระราชโอรส องค์ที่ ๒ ไปอุปสมบทแล้ว ยิ่งทรงพาพระราหุลกุมารไปบรรพชาเป็นสามเณรอีก จึงเสด็จ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขอพรว่า หม่อมฉันขอประทานพระวโรกาส กุลบุตรใด ประสงค์จะบวช หากมารดาบิดาไม่พร้อมใจอนุญาตให้บวช ขออย่าบรรพชาอุปสมบทให้ แก่กุลบุตรนั้น พระองค์ทรงประทานพรแก่พระพุทธบิดา และทรงบัญญัติพระวินัยว่า กุลบุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาต ภิกษุไม่พึงให้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา พระพุทธบัญญัตินี้ ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อมาจนถึงทุกวันนี้ พระพุทธเจ้าเสด็จประทับ อยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์ ๗ วัน ถวายพระพรลาพระพุทธบิดา เสด็จกลับเมืองราชคฤห์พร้อม ด้วยพระสงฆ์สาวกทั้งปวง

ปริเฉทที่ ๑๑

เสด็จแคว้นโกศล

แคว้นโกศล เป็นแคว้นใหญ่แคว้นหนึ่ง ตั้งอยู่ในมัธยมประเทศ ตอนเหนือของชมพูทวีป มีเมืองหลวงชื่อสาวตติ พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครอง ทรงแผ่พระราชอำนาจไปยึดครองแคว้นกาสิ อันมีพาราณสีเป็นเมืองหลวง และแคว้นสักกะ อันมีกบิลพัสดุ์เป็นเมืองหลวง แคว้นโกศลมีอาณาเขตติดต่อกับแคว้นอิสสระ ไกล่เคียง คือ แคว้นมัลละ แคว้นวัชชี และแคว้นมคธ เจริญรุ่งเรืองด้วยการค้า การเกษตร และวัฒนธรรมต่างๆ

ในเมืองสาวตติ มีคหบดีท่านหนึ่งชื่อสุทัตตะ เป็นเศรษฐีใจบุญ ชอบช่วยเหลือคนตกยาก ตั้งโรงงานแจกอาหารแก่คนทั่วไป คนยากจนอนาถาหาที่พึ่งมิได้ ได้อาศัยอาหารในโรงงานของเขาเลี้ยงชีวิต ชาวเมืองเรียกเขาว่า อนาถบิณฑิกะ แปลว่า ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นญาติกับราชคหเศรษฐี เพราะได้น้องสาวของราชคหเศรษฐีมาเป็นภรรยาของตน คราวหนึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีเดินทางไปทำธุระที่เมืองราชคฤห์ พักอยู่ที่บ้านราชคหเศรษฐี วันนั้นราชคหเศรษฐีสาละวนอยู่กับการสังฆกรรมกรให้ตระเตรียมอาหารและตกแต่งสถานที่เป็นการใหญ่ อนาถบิณฑิกเศรษฐีนึกว่าในคราวก่อนๆ เมื่อเรามาถึง เศรษฐีพนักงานทั้งหมดมาต้อนรับเรา แต่คราวนี้ท่านกลับไม่ใส่ใจ สาละวนสั่งบ่าวไพร่ให้หุงข้าวทำกับข้าวของกินอย่างซุ่มนุน น่าจะมีงานมงคลหรือเชิญเสด็จพระเจ้าพิมพิสารมาเสวยพระกระยาหารเป็นแน่ เมื่อราชคหเศรษฐีสั่งการเรียบร้อยแล้ว มาต้อนรับอนาถบิณฑิกเศรษฐีตามเคย เล่าให้ฟังว่า ได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกมาฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้ อนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ยินคำว่าพระพุทธเจ้า ถึงกับตกตะลึง เพราะไม่เคยได้ยินคำว่า พระพุทธเจ้ามาก่อนเลย ให้ราชคหเศรษฐีพูดซ้ำถึง ๓ ครั้ง ต้องการจะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในทันที แต่ราชคหเศรษฐีห้ามว่า ไม่ใช่เวลาจะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ค็นั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐีนอนไม่หลับทั้งคืน ต้องการให้สว่างเร็วๆ จะได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พอรุ่งเช้าก่อนพระพุทธองค์จะเสด็จมาฉันที่เรือนราชคหเศรษฐี รีบไปเข้าเฝ้า ณ สีสวัน ได้ฟังอนุพุทพิกถาและอริยสัจ บรรลุโสดาปัตติผล ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัย เป็นสภณที่พึ่งตลอดชีวิต และกราบทูลให้พระองค์เสด็จไปประกาศพระศาสนาที่เมืองสาวตติในแคว้นโกศล

อนาถปิณฑิกเศรษฐีเดินทางกลับบ้านถึงเมืองสาวัตถีแล้ว มองหาที่ดินจะสร้างวัดถวายพระพุทธเจ้า พบที่ดินแปลงหนึ่งเหมาะสำหรับบำเพ็ญสมณธรรม เป็นของเจ้าชายเขตพระญาติของพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงขอซื้อที่ดินกับเจ้าชายเขต พระองค์ไม่ยอมขายให้ เพราะต้องการทำเป็นพระอุทยานสำหรับพักผ่อน เมื่อเศรษฐีรบเร้าจะซื้อให้ได้ จึงตรัสให้นำแผ่นทองคำมาปูเรียงกันจนเต็มพื้นที่พระอุทยานจะขายให้ วันรุ่งขึ้น เศรษฐีส่งคนให้ขนแผ่นทองคำไปปูเรียงกันจนเต็มพื้นที่พระอุทยาน เจ้าชายทอดพระเนตรด้วยความแปลกพระทัย ไม่นึกว่าเศรษฐีจะตั้งใจขนาดนั้น จึงลดราคาที่ดินเหลือแค่ครึ่งเดียว ขอร่วมสร้างวัดถวายพระพุทธเจ้าด้วย เมื่อสร้างวัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว เศรษฐีให้ชื่อว่าพระเชตวัน เพื่อเฉลิมพระเกียรติเจ้าชายเขตที่ยอมสละที่ดินให้และร่วมสร้างวัดกับตน กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเสด็จแคว้นโกศล ถวายพระเชตวันให้ประทับอยู่จำพรรษา และเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกเป็นอย่างดี จนได้รับการยกย่องว่าเป็นอุบาสกผู้เลิศในการถวายทาน พระพุทธเจ้าเสด็จประทับจำพรรษาที่พระเชตวัน ประกาศพระศาสนาในแคว้นโกศล จนชาวเมืองจำนวนมาก รวมทั้งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา พระองค์ประทับจำพรรษาที่พระเชตวันถึง ๑๙ พรรษา นานกว่าสถานที่ใด

ปัจฉิมโพธิกาล
ปริเฉทที่ ๑๒
อนุสนธิ

พระพุทธเจ้า ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้เสด็จจาริกไปในคามนิคมชนบทราชธานีต่างๆ เช่น เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้เห็นแจ้ง อริยสัจจ์ไม่ถ้วน ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้บริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม บรรลุธรรมตามสมควรแก่อุปนิสัย ทรงประกาศพระศาสนาให้แพร่หลาย เป็นประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา จนมีพระชนมายุล่วงเข้า ๘๐ พรรษา ทรงรู้สึกถึงพระวรกายถอยกำลังเพราะชราภาพ ทรงพิจารณาเห็นว่าจะมีพระชนม์อยู่ได้เพียง ๑๐ เดือนก็จะปรินิพพาน มีพระประสงค์จะเสด็จไปปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา จึงได้เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์ตรงไปยังเมืองกุสินารา ในระหว่างทางเสด็จผ่านเมืองเวสาลี ประทับ ณ ป่ามะม่วงของนางคณิกาชื่ออัมพปาลี ทรงรับอัมพปาลีวันเป็นอารามสุดท้ายก่อนเสด็จปรินิพพาน พระองค์ประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวันตามพระอัยยาศัยแล้ว เสด็จต่อไปยังเวฬุคามเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี

ทรงปลงอายุสังขาร
เสด็จบ้านเวฬุคาม

พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินถึงเวฬุคาม เมืองเวสาลี ทรงเห็นว่า รอบเมืองเวสาลีมีเสนาสนะมาก ภิกษาก็หาได้ง่าย เป็นสัพบายะแก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่จำพรรษา จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงแยกย้ายกันไปจำพรรษาตามเสนาสนะต่างๆ รอบเมืองเวสาลีตามความพอใจเถิด เราตถาคตจะจำพรรษาสุดท้าย ณ เวฬุคามแห่งนี้

ในระหว่างพรรษกาล พระองค์ทรงพระประชวรหนัก เกิดเวทนาอย่างแรงจนเกือบจะปรินิพพาน ทรงดำรงพระสติสัมปชัญญะ ออกล้นเวทนานั้น ทรงดำริว่า เราจะปรินิพพานโดยไม่บอกลาภิกษุอุปัฏฐาก ไม่บอกลาภิกษุสงฆ์ หากควรไม่ จึงทรงเข้าสมบัติกำหนดเวทนาการะงับพระอาการประชวรนั้น เมื่อทรงหายจากพระอาการประชวรแล้ว ทรงสำราญพระอิริยาบถบนอาสนะในร่มเงาพระวิหาร พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากมา

เข้าเฝ้ากราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ พระอาการประชวรของพระองค์ ทำให้ข้าพระองค์ กระวนกระวายใจ เหมือนจะอาพาธตามพระองค์ไปด้วย จนไม่เป็นอันปฏิบัติธรรม แต่เบาใจอยู่หน่อยหนึ่งว่า พระองค์ยังไม่ได้แสดงธรรมบอกลาภิกษุสงฆ์ จะไม่เสด็จ ปรีนิพพาน พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ดูกรอานนท์ บัดนี้ ตถาคตแก่เฒ่าเข้าวัยชรา มีอายุ ถึง ๘๐ ปีแล้ว กายของตถาคตก็เหมือนเกวียนเก่าอาศัยไม้ไผ่ผูกค้ำพอให้ใช้งานได้เท่านั้น พร้อมกับตรัสเตือนพระอานนท์ให้รีบทำที่พึงแก่ตนเอง

วันรุ่งขึ้น เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลี ครั้นเสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ตรัสชวนพระอานนท์ไปประทับพักสำราญพระอิริยาบถ ณ ปาวาลเจดีย์ ด้วยพระประสงค์ จะให้พระอานนท์กราบทูลอาราธนาให้พระองค์ทรงพระชนม์อยู่ต่อ ทรงทำนิมิตโอภาส ตรัสกับพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ เมืองเวสาลีนี้เป็นสถานที่รื่นรมย์ ทศนียภาพสวยงาม มีเจดีย์มากมาย รวมทั้งปาวาลเจดีย์ ถ้าบุคคลได้เจริญอิทธิบาท ๔ มีความปรารถนาจะมี ชีวิตอยู่ชั่วกัปหรือมากกว่านั้น ก็สามารถทำได้ทรงทำนิมิตโอภาสให้พระอานนท์ทูลอาราธนา ถึง ๓ ครั้ง แต่พระอานนท์ไม่อาจจะรู้ทัน เหมือนถูกมารเข้าตลใจ ไม่ได้ทูลอาราธนา จึงทรงรับสั่งให้พระอานนท์ออกไป พระอานนท์ถวายบังคมแล้ว ออกไปนั่งพักที่โคนไม้ แห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากพระองค์มากนัก

เมื่อพระอานนท์จากไปไม่นาน มารใจบาปเข้าไปหาพระองค์ถึงที่ประทับ ทูลให้ ระลึกถึงเรื่องที่เคยสนทนากันเมื่อคราวแรกตรัสรู้ ในขณะที่ประทับที่โคนไม้ชพาลนิโครธว่า เคยกราบทูลอาราธนาให้พระองค์เสด็จปรีนิพพานแล้ว แต่พระองค์ตรัสว่าบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังไม่ฉลาด ไม่อาจแสดงธรรมให้ลัทธิต่างๆ นอกพระ ศาสนาเข้าใจหลักธรรมตามเป็นจริงได้ และพระศาสนายังไม่แพร่หลาย ยังไม่สำเร็จ ประโยชน์แก่ประชุมชนเป็นอันมาก เราจะไม่ปรีนิพพาน บัดนี้ บริษัท ๔ และพระศาสนา ก็ ตั้งมั่นแพร่หลายตามพุทธประสงค์ทุกประการแล้ว นิมนต์เสด็จปรีนิพพานเถิด พระพุทธเจ้า ตรัสว่า ดูกรมารใจบาป ท่านจงวางใจเถิด นับจากนี้ไปอีก ๓ เดือน เราจะปรีนิพพาน ต่อจากนั้นจึงทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง และเกิดชนพองสยองเกล้า จนน่าสะพรึงกลัว

เหตุทำให้เกิดแผ่นดินไหว ๘ ประการ

พระอานนท์รู้สึกได้ว่าแผ่นดินไหวรุนแรง จึงออกจากร่มไม้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามเหตุการณ์แผ่นดินไหวรุนแรง พระองค์ตรัสว่า ดูกรอานนท์ เมื่อเธอออกไปแล้ว มารใจบาปเข้ามาหาทูลอาราธนาให้เราเสด็จปรีนิพพาน จึงบอกมารใจบาปนั้นว่า นับจาก

นี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน ดูกรอานนท์ เหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวมีอยู่ ๘ ประการ คือ

๑. ลมกำเริบ
๒. ผู้มีฤทธิ์บันดาล
๓. พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตลงสู่พระครรภ์
๔. พระโพธิสัตว์ประสูติ
๕. ตถาคตตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ
๖. ตถาคตแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
๗. ตถาคตปลงอายุสังขาร
๘. ตถาคตเสด็จดับขันธปรินิพพาน

พระอานนท์คิดว่า เหตุการณ์ทุกอย่างเกิดขึ้นหมดแล้ว เหลือเพียงพระตถาคตปลงอายุสังขารและปรินิพพาน ชะรอยแผ่นดินไหวครั้งนี้ จะเกิดจากพระพุทธรองค์ปลงอายุสังขารเป็นแน่ จึงกราบทูลอาราธนาให้พระพุทธรองค์ทรงดำรงพระชนม์อยู่สักปหนึ่ง เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ตรัสว่า ดูกรอานนท์ บัดนี้ ไม่ใช่เวลาจะมาขอร้องตถาคตให้มีชีวิตอยู่สักปหนึ่ง เป็นความผิดพลาดของเธอเอง เมื่อตถาคตทำนิมิตโองาสชัดเจน เธอก็ไม่อาจจะรู้ทัน ไม่ได้ขอร้อง บัดนี้ ตถาคตปลงอายุสังขารแล้ว แม้พระอานนท์พุทธรูปัญญาจะกราบทูลอาราธนาถึง ๓ ครั้ง ก็ตรัสปฏิเสธทุกครั้งไป

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

เสด็จป่ามหาวัน

เมื่อพระพุทธรเจ้าตรัสบอกพระอานนท์อย่างนั้นแล้ว ได้เสด็จไปยังกุฎาคารศาลาป่ามหาวัน ตรัสสั่งพระอานนท์ให้เรียกภิกษุทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเมืองเวสาลีมาเข้าเฝ้า ณ ศาลาฉันภัตตาหาร ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ด้วยอภิญาเทสิตธรรม คือ หลักธรรมที่ทรงแสดงเพื่อความรู้ยิ่ง หมายถึง โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ บุคคลเจริญทำให้มาก ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ได้นานแห่งพระศาสนา เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มา เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ต่อจากนั้น ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า **หนุตทานิ ภิกขเว อามนตยามิ โว วยธมมา สงขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขาร

ทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเกิดขึ้นจากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะดับขันธปรินิพพาน

เช้าวันต่อมา พระองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลี เมื่อเสด็จออกจากเมืองเวสาลี ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็นนาคาวโลก หรือมองอย่างข้างเหลี่ยมหลัง ผินพระพักตร์มาตรัสกับพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ การเห็นเมืองเวสาลีครั้งนี้ เป็นการเห็นครั้งสุดท้ายของตถาคต เราจะไปยังบ้านภัณฑุคามกัน พระอานนท์ทุลรัับพระดำรัสแล้ว

พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงบ้านภัณฑุคามแล้ว ประทับอยู่ ณ บ้านภัณฑุคามนั้น ทรงแสดงอริยธรรม ๔ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ แก่ภิกษุทั้งหลาย มีใจความว่า ศีลเป็นที่ตั้งแห่งคุณวิเศษเบื้องต้น ประหนึ่งแผ่นดินเป็นที่รองรับสิ่งทั้งปวง เมื่อศีลบริบูรณ์ สมาธิก็มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เมื่อฝึกฝนสมาธิดีแล้ว ปัญญาก็มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมดีแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ สิกขา ๓ นี้ เป็นทางแห่งวิมุตติ วิมุตติเป็นแก่นแห่งพระธรรมวินัย พระสาวกจะบรรลุวิมุตตินั้นได้ ก็ด้วยทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขานั้น

เสด็จโกคนคร

พระพุทธเจ้าประทับอยู่บ้านภัณฑุคามตามพระพุทธอัธยาศัยแล้ว เสด็จต่อไปยังบ้านหัตถิคาม บ้านอัมพคาม บ้านชัมพูคาม เสด็จถึงโกคนครตามลำดับ ประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ในโกคนคร ตรัสมหาปเทศ ๔ โปรดภิกษุทั้งหลาย มีใจความว่า ถ้าจะมีภิกษุอ้างพระศาสดาก็ดี อ้างสงฆ์ อ้างคณะ อ้างบุคคลก็ดี แสดงแก่ผู้ใดว่า นี่เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสอนของพระศาสดา เธอทั้งหลายไม่ฟังขึ้นชม ไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ฟังเรียนรู้บทพหุญชนะให้แน่นอนแล้ว สอบสวนพระสูตร เทียบเคียงพระวินัย ถ้าคำกล่าวนั้น ไม่ตรงกับพระสูตร เทียบเคียงพระวินัยไม่ได้ ฟังเข้าใจเถิดว่า มิใช่คำสอนของพระศาสดา เธอผู้นี้รับมาผิดๆ จำมาคลาดเคลื่อนแน่แล้ว แต่เมื่อใดสอบสวนแล้ว ตรงกับพระสูตรและเทียบเคียงพระวินัยได้ ไม่ผิดพลาด ไม่คลาดเคลื่อน เมื่อนั้นฟังถึงความตกลงใจว่า นี่เป็นคำสอนของพระศาสดาแน่นอน เธอผู้นี้รับมาถูกต้อง ไม่วิปริตคลาดเคลื่อนจากพระธรรมวินัย

พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ในโกคนครนั้น นอกจากทรงแสดงมหาปเทศ ๔ ยังทรงแสดงไตรสิกขาเป็นทางแห่งวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ โปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลาย มากกว่าหลักธรรมอย่างอื่น

นายจุนทะถวายปัจจัยมบิณฑบาต เสด็จเมืองปาวา

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โภคนคร ตามพระอัยยาคัยแล้ว ครั้นใกล้ถึงกำหนด ๓ เดือน นับแต่วันปลงอายุสังขาร เสด็จไปยังเมืองปาวาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประทับอยู่ ณ อัมพวัน สวนมะม่วงของนายจุนทะ บุตรนายช่างทองในเมืองปาวานั้น ฝ่ายนายจุนทะก็มารบุดร ได้ทราบข่าวพระพุทธองค์เสด็จถึงเมืองปาวา ประทับอยู่ในสวนมะม่วงของตน จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ สดับพระธรรมเทศนา และกราบทูลอาราธนา พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จไปฉันภัตตาหารเช้าที่บ้านของตนในวันรุ่งขึ้น

นายจุนทะก็มารบุดรทราบว่าพระองค์ทรงรับอาราธนาแล้ว จึงกราบทูลลา ทำประทักษิณแล้วหลีกไป วันนั้นเป็นวันก่อนปริณิพพาน ๑ วัน ตรงกับขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ เมื่อกลับถึงบ้านแล้ว สั่งให้จัดเตรียมอาหารอย่างประณีตและสุกรมัททวะจำนวนมากในบ้านของตนตลอดทั้งคืน ครั้นได้เวลาฉันภัตตาหารเช้า จึงสั่งให้คนไปกราบทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์

พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จไปยังบ้านของนายจุนทะประทับนั่งบนอาสนะตรัสสั่งนายจุนทะว่า สุกรมัททวะที่ท่านจัดเตรียมไว้ จงถวายตถาคตผู้เดียว ส่วนที่เหลือให้ขุดหลุมฝังกลบเสีย จงถวายอาหารอย่างอื่นแก่ภิกษุทั้งหลาย เพราะสุกรมัททวะไม่สามารถจะย่อยได้ง่าย นายจุนทะทูลรับพระดำรัสนั้นแล้ว ครั้นเสวยพระกระยาหารเสร็จ ได้ตรัสอนุโมทนาให้นายจุนทะเบิกบานใจในไทยทานที่ถวาย เสด็จกลับไปอัมพวันแล้ว ในวันนั้นเป็นวันปริณิพพานของพระองค์ ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖

ทรงพระประชวร

เสด็จเมืองกุสินารา

เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยภัตตาหารของนายจุนทะแล้ว ก็เกิดอาพาธอย่างรุนแรง ทรงพระประชวรลงพระโลหิต เกิดทุกขเวทนารุนแรงถึงกับจะปริณิพพาน แต่ทรงมีพระสติสัมปชัญญะมั่นคง ไม่ทรมนทรมาย ทรงอดกลั้นทุกขเวทนานั้นด้วยอธิวาสนขันติ ตรัสสั่งพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ เราจะไปเมืองกุสินารากัน พระอานนท์ทูลรับพระดำรัสและแจ้งข่าวให้ภิกษุสงฆ์รับทราบทั่วกันแล้ว พระพุทธองค์เสด็จออกจากอัมพวันไปยังเมืองกุสินารา ในระหว่างทางเสด็จพระดำเนิน ทรงลำบากพระวรกายมาก ทรงแหวะพักเหนื่อยเป็นระยะๆ ขณะประทับได้ร่มไม้แห่งหนึ่ง ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ปูลาดผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น เพื่อประทับนั่งพักระงับความเหนื่อย ทรงกระหายน้ำมาก ตรัสสั่งให้พระอานนท์ไปตักน้ำมาถวาย

พระอานนท์กราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ เมื่อครั้งเฝ้า เภวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เพิ่งข้ามแม่น้ำผ่านไป น้ำขุ่นมาก ไม่ควรจะเสวย แต่แม่น้ำกุกุธานที่อยู่ไม่ไกล น้ำใสเย็น สะอาด มีท่าขึ้นลงสะดวก พระองค์เสด็จไปเสวยและทรงชำระพระวรกายที่แม่น้ำ นั้นเถิด จึงตรัสสั่งเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ดูกรอานนท์ เธอช่วยนำน้ำมาให้เรา เรากระหายจะดื่ม น้ำ พระอานนท์กราบทูลทักทวนเป็นครั้งที่ ๒ เช่นกัน พอครั้งที่ ๓ พระอานนท์ทูลรับพระ คำรัสือบาตรไปยังแม่น้ำนั้น ขณะนั้นน้ำในแม่น้ำมีน้อย ถูกภเวียนย่ำจนขุ่นมัว เมื่อพระ อานนท์เข้าไปใกล้ น้ำกลับใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว นึกฉงนในใจว่า น่าแปลกใจจริง สิ่งไม่เคย เกิดก็เกิดขึ้น แม่น้ำขนาดเล็กถูกภเวียนเหยียบย่ำจนขุ่นมัว น้ำกลับใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว จึงใช้บาตรตักน้ำ นำเข้าไปถวายให้พระองค์เสวย กราบทูลเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ขณะนั้น พระโอรสของมัลลกษัตริย์ นามว่าปุกกุสะ สาวกของอาฬารดาบส กาลามโคตร ออกเดินทางจากเมืองกุสินารากะไปยังเมืองปาวา ผ่านมาทางนั้นพอดี เห็นพระพุทธรูปประทับนั่ง ภายใต้ร่มไม้ นั้น จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคม นั่งฟังสันติวิหารธรรม เกิดความเลื่อมใส กล่าวชมพระธรรมเทศนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาชิตของ พระองค์ไพเราะ แจ่มแจ้ง เหมือนบุคคฺลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลง ทาง และส่องประทีปในที่มืด พร้อมทั้งประกาศตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต ได้นำผ้าสังคิวรรณ ๑ คู่ เป็นผ้าเนื้อละเอียด มีสีดั่งทองสังคี คือ มีสีทองเหมือนเปลวไฟ น้อมเข้าไปถวายพระพุทธรูปเจ้าผืนหนึ่ง ถวายพระอานนท์ผืนหนึ่ง ปลื้มปีติยินดีในการประกอบความดีของตนในวันนั้น ถวายบังคมลา ทำประทักษิณแล้วหลีกไป

ผิวกายพระตถาคตผ่องใสยิ่งใน ๒ กาล

เมื่อปุกกุสะมัลลบุตรหลีกไปไม่นาน พระอานนท์ได้น้อมผ้าสังคิวรรณคู่ นั้นเข้าไป ถวายพระพุทธรูปเจ้า ผ้าสังคิวรรณนั้น ปรากฏประหนึ่งถ่านไฟปราศจากเปลว พระองค์ทรง นุ่งผืนหนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง ทันใดนั้น ผิวกายของพระพุทธรูปก็งามบริสุทธิ์ผุดผ่องยิ่งนัก พระอานนท์ทูลสรรเสริญความงดงามผ่องใสของพระฉวีวรรณ ซึ่งปกคลุมพระวรกายด้วย ผ้าสังคิวรรณ พระพุทธรูปตรัสว่า จจริงดั่งอานนท์สรรเสริญ กายของตถาคตงามบริสุทธิ์ ผุดผ่องยิ่งนักใน ๒ กาล คือ

๑. คินตรัสรู้บุตรสัมมาสัมโพธิญาณ สำเร็จเป็นพระพุทธรูปเจ้า
๒. คินตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ

ดูกรอานนท์ ในยามสุดท้ายของคืนวันนี้ ตถาคตจะปรินิพพานในระหว่างโคนไม้สาละทั้งคู่ ในศาลวโนทยานของมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ในเมืองกุสินารา ดูกรอานนท์ เราจะไปแม่น้ำกุกุชานที่กัน พระอานนท์ทูลรับพระบัญชาแจ้งให้ภิกษุสงฆ์ทราบแล้ว

พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินไปถึงแม่น้ำกุกุชานที่เสด็จลงเสวยและทรงสนานตามพระอัยยาศัยแล้ว เสด็จขึ้นจากแม่น้ำไปประทับที่อัมพวันตรัสสั่งให้พระจุนทกะ ปูลาดผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น พระองค์เสด็จบรรทมสีหไสยาโดยข้างเบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทให้เหลื่อมกัน ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงมนสิการอุฏฐานสัญญา คือ ตั้งพระทัยว่าบรรทมแล้วจะเสด็จลุกขึ้น โดยมีพระจุนทกะนั่งเฝ้าถวายการดูแลในที่นั้น

บิณฑบาตทาน ๒ คราวมีผลเสมอกัน

เมื่อพระพุทธองค์ ทรงพักพระวรกายพอบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยแล้ว จึงตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูกรอานนท์ อาจมีใครบางคนทำให้นายจุนทกะมารบุดรเกิดความเดือดร้อนใจว่า ตถาคตเสวยอาหารบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้ายแล้วเสด็จปรินิพพาน เธอพึงช่วยระงับให้นายจุนทกะสบายใจว่า ตถาคตได้ตรัสสรรเสริญบิณฑบาต ๒ คราว มีผลเสมอกัน มีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่นๆ คือ บิณฑบาตที่ตถาคตเสวยแล้วได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และบิณฑบาตที่ตถาคตเสวยแล้วเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เพราะได้สั่งสมกุศลกรรมเป็นเหตุให้มีอายุ ให้มีวรรณะ ให้มีความสุข ให้มียศศักดิ์ และให้บังเกิดในสวรรค์ ดูกรอานนท์ เราจะไปยังแม่น้ำหิรัญญูดีฝั่งนั้นข้ามไปเมืองกุสินารา และศาลวโนทยานของมัลลกษัตริย์กัน พระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระพุทธองค์แล้ว

บรรทมอนุฏฐานไสยา

พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญญูดีไปยังเมืองกุสินารา ประทับอยู่ ณ ศาลวโนทยาน สถานที่เสด็จประพาสของเจ้ามัลละทั้งหลาย ตรัสสั่งพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ เธอจงตั้งเตียงหันศีรษะไปทางทิศอุดร ระหว่างต้นสาละทั้งคู่ เราเหนื่อยจะนอนพัก พระอานนท์ทูลรับพระดำรัสแล้ว ตั้งเตียงให้เป็นพระแท่นปรินิพพาน หันพระเศียรไปทางทิศอุดร ระหว่างต้นสาละคู่ พระพุทธองค์ทรงสำเร็จสีหไสยา โดยข้างเบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมกัน ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ บรรทมอนุฏฐานไสยา คือ บรรทมครั้งสุดท้ายไม่เสด็จลุกขึ้นอีกเลย

ทรงปรารภสักการบูชา

สมัยนั้น ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาลทั้งต้น ดอกไม้เหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายลงมาบูชาพระศรีระพุทธเจ้า แมื่อดอกมณฑารพในเมืองสวรรค์ ก็ร่วงหล่นโปรยปรายลงมาในบริเวณนั้น กลิ่นหอมอบอวลโชยมาทางอากาศ เหล่าเทวดาก็ประโคมดนตรีทิพย์ในอากาศ เพื่อสักการบูชาพระพุทธเจ้าในอวสานกาล พระองค์ตรัสบอกพระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ การบูชาตถาคตด้วยอามิสบูชาเช่นนี้ ไม่ชื่อว่าบูชาตถาคตอย่างแท้จริง เพราะไม่สามารถจะดำรงพระศาสนาไว้ได้ ผู้ใดแล จะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม ผู้นั้น ชื่อว่าบูชาตถาคตด้วยปฏิบัติบูชา เป็นการบูชาสูงสุด เพราะสามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ พร้อมทั้งตรัสเตือนให้พุทธบริษัทหมั่นแน่วในการปฏิบัติธรรม เพื่อความดำรงมั่นสถิตสถาพรแห่งพระศาสนาตลอดกาลนาน

ประทานโอกาสให้เทวดาเข้าเฝ้า

พระอุปัชฌายะยืนถวายงานพัดอยู่เฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงรับสั่งให้พระอุปัชฌายะออกไป ไม่ให้ยืนขวางพระพักตร์ พระอานนท์นึกแปลกใจว่า พระอุปัชฌายะ รูปนี้ เป็นพระอุปัชฌายะใกล้ชิดขิดพระพุทธรองค์มานาน ในวาระสุดท้ายกลับทรงขับพระอุปัชฌายะออกไป ไม่ให้ถวายการปรนนิบัติเหมือนเช่นเคย จึงเข้าไปทูลถาม ได้รู้ความจริงว่า ขณะนั้นเหล่าเทวดาในหมื่นโลกธาตุมาประชุมกันเพื่อจะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เป็นครั้งสุดท้าย แต่พระอุปัชฌายะมายืนบังอยู่เบื้องหน้าพระพักตร์ เทวดาทั้งหลายพากันไม่พอใจเพราะไม่สมหวังดั่งตั้งใจมา พระองค์จึงให้พระอุปัชฌายะถอยออกไปจากเบื้องหน้าพระพักตร์ เทวดาบางพวกยังมีกิเลส สยายผมประคองแขนคร่ำครวญอยู่ ล้มเกลือกกลิ้งไปมา เหมือนคนมีเท้าขาด เพื่อรำพันว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นดวงประทีปของโลกปรินิพพานเร็วนัก ส่วนเหล่าเทวดาผู้ปราศจากราคะ มีสติสัมปชัญญะ อดกลั้นได้โดยธรรมสังเวชว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สัตว์ทั้งหลายจะพึงหวังอะไรในสังขารนี้ ความเที่ยงแท้แน่นอนซึ่งสัตว์ทั้งหลายต้องการนั้น พึงหาไม่ได้แต่สังขารนี้ พระพุทธองค์ตรัสบอกเหตุให้พระอุปัชฌายะ ออกไปจากเบื้องหน้าพระพักตร์ และทรงแสดงอาการของเหล่าเทวดามาประชุมในวันนั้น ให้พระอานนท์ทราบดังกล่าวนี้นี้

ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

พระอานนท์กราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนพวกภิกษุอยู่จำพรรษาในทิศต่างๆ ครั้นออกพรรษาปวารณาแล้ว พวกเขากันเดินทางมาเข้าเฝ้าพระองค์ ได้โอกาสสอญู่ใกล้ชิด ได้สนทนาปราศรัย ได้รับฟังพระโอวาทอันประทับใจจากพระองค์ แต่หลังจากพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่ได้เห็น จะไม่ได้เข้าเฝ้าพระองค์เช่นนั้นอีก ข้าพระองค์ทั้งหลายควรปฏิบัติอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสบอกว่า ดูกุรอานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล คือ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา และสถานที่ปรินิพพาน เป็นสถานที่พุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีใจศรัทธาเลื่อมใสในตถาคต ควรจะไปดูไปเห็น เพื่อให้เกิดความสังเวชสลดใจ คนเหล่าใด มีใจศรัทธาเลื่อมใสจาริกไปยังสังเวชนียสถานเหล่านี้ คนเหล่านั้นตายไป จะเกิดในสุคติโลกสวรรค์

อาการอันภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติต่อสตรี

ต่อจากนั้น พระอานนท์ได้ทูลถามถึงการปฏิบัติตนต่อสตรีทั้งหลายว่า พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงปฏิบัติต่อมาตุคามอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสบอกว่า ดูกุรอานนท์ ขึ้นชื่อว่ามาตุคาม ภิกษุทั้งหลายพึงปฏิบัติต่อเธออย่างนี้ คือ อย่าดูอย่าเห็นเป็นการดี เมื่อจำเป็นต้องดูต้องเห็น ไม่ควรพูดไม่ควรเจรจาด้วย เมื่อจำเป็นต้องเจรจาด้วย ควรตั้งสติให้มั่นคง ไม่ให้จิตแปรปรวนด้วยอำนาจกิเลสตัณหา ดูกุรอานนท์ เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติต่อมาตุคามอย่างนี้

วิธีปฏิบัติในพระพุทธสรีระ

พระอานนท์ทูลถามถึงวิธีปฏิบัติในพระพุทธสรีระว่า พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในพระพุทธสรีระอย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดูกุรอานนท์ เธอทั้งหลายอย่าชวนชวายเป็นเพื่อนชวาสรีระตถาคตเลย จงประกอบประโยชน์ตน เป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ตน มีความเพียรเพิกกิเลสและบาปธรรม มีจิตมุ่งตรงต่อพระนิพพานเถิด กษัตริย์พราหมณ์และคฤหบดี ผู้เป็นบัณฑิต เลื่อมใสในตถาคตมีอยู่ พวกเขาจะทำการบูชาสรีระตถาคตเอง

พระอานนท์กราบทูลถามต่อไปว่า พระองค์ผู้เจริญ ท่านเหล่านั้นจะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระองค์อย่างไร

ดูกุรอานนท์ คนทั้งหลายย่อมปฏิบัติในสรีระตถาคต เหมือนปฏิบัติในพระบรมศพ พระเจ้าจักรพรรดิ คือเขาห่อสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่ ชับด้วยสำลี ห่อด้วยผ้า

ใหม่ทับอีก ๕๐๐ คู่ อัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งปิดทับข้างบน อัญเชิญพระบรมศพขึ้นประดิษฐานบนจิตกาธานทำด้วยไม้หอมล้วน ถวายพระเพลิงพระบรมศพ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ตรงทางใหญ่สี่แยก อัญเชิญพระอัฐิบรรจุลงในสถูป เพื่อเป็นที่สักการบูชาของมหาชนผู้สัญจรไปมาทั้ง ๔ ทิศ ดูกรอานนท์ ชนทั้งหลายพึงปฏิบัติในสรีระตถาคต เหมือนเขาปฏิบัติในพระบรมศพ พระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปตถาคตไว้ตรงทางใหญ่สี่แยก เพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการบูชาด้วยดอกไม้ของหอม หรือกราบไหว้ ระลึกถึงพระพุทธรูป ทำใจให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น การกระทำเช่นนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พุทธบริษัทสิ้นกาลนาน

อุปารหุบุคคล ๔

พระพุทธเจ้า ครั้นตรัสวิธีปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิให้พระอานนท์ทราบแล้ว ทรงแสดงอุปารหุบุคคล ๔ ประเภท ซึ่งควรบรรจุอัฐิตัวไว้ในสถูป คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ ชนเหล่าใดทำจิตให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในสถูปว่า สถูปนี้บรรจุอัฐิตัวของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ กราบไหว้ สักการบูชาด้วยดอกไม้ของหอม ชนเหล่านั้นตายไป จะเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ประทานโอวาทแก่พระอานนท์

พระอานนท์รู้สึกว่ พระพุทธรูปกำลังจะเสด็จจากไป ได้แอบเข้าไปยังวิหาร ยืนเหนี่ยวสลักประตูสัณฐานคล้ายศิระชะวานร ร้องให้รำพันถึงตัวเองว่า เรายังเป็นเสขบุคคล ยังมีกิจจะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาผู้ทรงอนุเคราะห์เรา จะปรินิพพานเสียแล้ว พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นพระอานนท์อยู่ในที่นั้น ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระอานนท์ไปไหน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า พระอานนท์แอบยืนร้องไห้อยู่ จึงรับสั่งให้เรียกเข้ามาเฝ้า ตรัสว่า ดูกรอานนท์ พอที่เถิด อย่าเศร้าโศก อย่าร้องไห้เลย เราบอกหลายครั้งแล้วมิใช่หรือว่า วันหนึ่งเราต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจ สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงแท้ถาวร จะหาความเที่ยงแท้จากสังขารได้ที่ไหน ทุกสิ่งเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และต้องแตกสลายไปในที่สุด ดูกรอานนท์ เธอเฝ้าอุปัฏฐากตถาคตมาเป็นเวลานานแล้ว มีเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม ในตถาคตมาโดยตลอด ถือว่าได้ทำบุญไว้แล้ว เร่งทำความเพียรเข้าเถิด ไม่นานจะหลุดพ้นจากอาสวะ สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ตรัสสรรเสริญพระอานนท์

พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระอานนท์ในท่ามกลางสงฆ์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งในอดีตและอนาคต ไม่มีใครเสมอเหมือนพระอานนท์อุปัฏฐากแห่งเรา พระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐากที่ดีที่สุด รู้จักกาลเทศะ รู้จักบุคคล จัดลำดับบุคคลจะเข้าเฝ้าตถาคตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมว่า นี่เป็นเวลาของภิกษุ นี่เป็นเวลาของภิกษุณี นี่เป็นเวลาของพวกอุบาสก นี่เป็นเวลาของพวกอุบาสิกา นี่เป็นเวลาของพระราชา นี่เป็นเวลาของมหาอำมาตย์ นี่เป็นเวลาของเดียรฉัตรและสาวกเดียรฉัตร นอกจากนี้ พระอานนท์ยังมีอภุชฌธรรมอันน่าอัศจรรย์อยู่ในตัว ๔ ประการ เช่นเดียวกับที่มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ คือ

๑. พุทธบริษัทปรารถนาจะได้เห็นพระอานนท์
๒. พุทธบริษัทยินดีพอใจเมื่อได้เห็นพระอานนท์
๓. พุทธบริษัทยินดีพอใจในธรรมที่พระอานนท์แสดง
๔. พุทธบริษัทไม่อ้อมในรสพระธรรมที่พระอานนท์แสดง

ตรัสถึงเมืองกุสินารา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระอานนท์จบลง พระอานนท์ได้กราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ กุสินาราเป็นเมืองป่าเมืองดอน เมืองเล็กเมืองน้อย ไม่เหมาะจะเป็นที่ปรินิพพาน ยังมีเมืองใหญ่ ๆ มีความเจริญมากกว่า คือ เมืองจำปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี และเมืองพาราณสี พระองค์เสด็จไปปรินิพพานในเมืองใหญ่ เหล่านั้นเกิด กษัตริย์ พราหมณ์ และคหบดี เลื่อมใสพระองค์ก็มีอยู่มาก เขาเหล่านั้นจะรับภาระจัดการพระศพของพระองค์ให้สมพระเกียรติ พระพุทธเจ้าตรัสห้ามว่า ดูกรอานนท์ อย่ากล่าวอย่างนั้น เมืองกุสินาราในอดีตมีนามว่า กุสาวตี เป็นพระนครกว้างใหญ่ไพศาล เคยเป็นราชธานีให้พระเจ้าจักรพรรดิประทับมาแล้วเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ประชาชนอยู่ร่มเย็นเป็นสุข มีความเจริญมั่งคั่ง ผู้คนมากมายสัญจรไปมาหาสู่กันไม่หยุดหย่อน ไม่เจียบจากเสียง ๑๐ อย่าง คือ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงกัสดาล เสียงขบร้อง เสียงสังข์ และเสียงคนเรียกกันให้บริโภคอาหาร ทั้งกลางวันและกลางคืน

ตรัสสั่งให้แจ้งข่าวปรีนิพพานแก่มัลลกษัตริย์

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องในอดีตของเมืองกุสินาราทให้พระอานนท์ฟังแล้ว ทรงรับสั่งว่า ดูกุอรานนท์ เธอจงไปแจ้งข่าวแก่มัลลกษัตริย์และชาวเมืองกุสินาราว่า พระตถาคตจะปรีนิพพานในยามสุดท้ายคืนนี้ คนเหล่านั้นจะได้ไม่เสียใจภายหลังว่า พระตถาคตเสด็จมาปรีนิพพานในเมืองของเรา แต่เราทั้งหลายกลับไม่ได้เข้าเฝ้าพระองค์เป็นครั้งสุดท้าย

พระอานนท์ทุลรับพระบัญชาแล้ว รีบเข้าไปแจ้งข่าวการปรีนิพพานแก่มัลลกษัตริย์และชาวเมืองกุสินาราตามที่พระองค์ตรัสสั่งทุกประการ ทันทิที่ได้ทราบข่าว มัลลกษัตริย์และประชาชนทั้งหลาย ก็พากันเศร้าโศกคร่ำครวญว่า พระพุทธองค์เสด็จปรีนิพพานเร็วนัก ดวงประทีปของโลกดับเร็วนัก จึงพร้อมกันไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ สาลวโนทยานแล้ว

พระอานนท์คิดว่า ถ้าจะให้มัลลกษัตริย์ทั้งหลายเข้าเฝ้าถวายบังคมที่ละพระองค์ๆ จะไม่ได้ถวายบังคมพระพุทธองค์ทั่วถึงกัน ถึงรุ่งเช้าก็ยังไม่เสร็จสิ้น จึงจัดให้มัลลกษัตริย์ทั้งหลายเข้าเฝ้าถวายบังคมเป็นคณะ ตามลำดับสกุลวงศ์ กราบทูลชื่อและสกุลวงศ์ให้ทรงทราบ ด้วยอุบายนี้ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายได้ถวายบังคมพระพุทธองค์ เสร็จสิ้นภายในปฐมยามเท่านั้น

โปรดสุภทปริพาชก

ขณะพระพุทธเจ้าทรงประจวบพรหมณิกอยู่ ณ ปรีนิพพานคนหนึ่งนามว่าสุภททะ พักอยู่ในเมืองกุสินารานั้น พอทราบข่าวว่าพระพุทธองค์จะปรีนิพพานในคืนนี้แล้ว ได้รับเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ในทันที เพื่อทูลถามปัญหาบางประการ เมื่อมาถึงสาลวโนทยานแล้ว ได้พบพระอานนท์ก่อนจะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พระอานนท์ทักทานไว้ไม่ให้เข้าเฝ้า บอกว่าอย่าเลยสุภททะ พระพุทธองค์ทรงประจวบพรหมณิก อย่าถามปัญหาให้เป็นการรบกวนพระองค์เลย สุภททปริพาชกนั้น มีความร้อนใจมาก ไม่ยอมฟังคำทักทานของพระอานนท์ ปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ให้ได้ พระอานนท์ก็ทักทานไม่ให้เข้าเฝ้าทุกครั้งไป

พระพุทธเจ้าทรงสดับเสียงพระอานนท์เจรจาอยู่กับสุภททปริพาชก จึงทรงรับสั่งว่า ดูกุอรานนท์ อย่าห้ามสุภททะเลย ให้เขาเข้ามาเถิด การถามปัญหาไม่เป็นการรบกวน ตถาคตให้ลำบาก เขาจะรู้แจ้งเห็นจริงในปัญหาที่ตถาคตพยากรณ์แล้ว พระอานนท์จึงยอมให้สุภททปริพาชกได้เข้าเฝ้าตามความประสงค์ สุภททปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ถึงที่ประทับ ทูลถามปัญหาว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เจ้าลัทธิทั้ง ๖ คือ ปุณณกัสสปะ มกขลิโคศล อชิตเกสกะมพล ปุกุทธกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร และนิครนถนาฏบุตร อ้างตนว่าเป็นผู้วิเศษ เป็นพระอรหันต์ รู้แจ้งเห็นจริงด้วยปัญญา ท่านเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์ตามคำอ้างหรือไม่

พระพุทธองค์ตรัสว่า ดูกรสุภัททะ อย่าถามเลย อย่าคิดถึงปัญหาข้อนั้น แต่จงฟัง คำพูดเรา จงสนใจแต่คำพูดที่เราจะกล่าว เราจะให้ท่านเข้าใจในคำสอนของเรา ดูกรสุภัททะ อริยมรรค คือ ธรรมเป็นเครื่องดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ๘ ประการ ไม่มีใน คำสอนของศาสนาใด ศาสนานั้นจะไม่มีสมณะที่ ๑ คือ พระโสดาบัน สมณะที่ ๒ คือ พระสกทาคามี สมณะที่ ๓ คือ พระอนาคามี สมณะที่ ๔ คือ พระอรหันต์ ถ้าคำสอนของ ศาสนาใด มีอริยมรรค ๘ ประการดังกล่าว ศาสนานั้นย่อมมีสมณะที่ ๑ คือ พระโสดาบัน สมณะที่ ๒ คือ พระสกทาคามี สมณะที่ ๓ คือ พระอนาคามี สมณะที่ ๔ คือ พระอรหันต์ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมมีในพระศาสนานี้เท่านั้น ดังนั้น จึงมีบุคคลสำเร็จเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์นับไม่ถ้วน ถ้าภิกษุทั้งหลายยังปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบอยู่ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์เลย

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสจบลง สุภัททปริพาชก เกิดความเชื่อความเลื่อมใสใน พระศาสนา ได้ประกาศตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และทูลขอบรรพชา อุปสมบทกับพระพุทธองค์ พระองค์จึงทรงแสดงตติยปริวาส คือ วิธียุกรรมของเดียรฉัตร ผู้มาขอบวชในพระพุทธศาสนาว่า ดูกรสุภัททะ บุคคลเคยเป็นอัญญเดียรฉัตรมาก่อน ปรรณานจะเข้ามาบวชเป็นภิกษุในธรรมวินัยต้องอยู่ปริวาสก่อน ๔ เดือน เมื่ออยู่ครบ ๔ เดือนแล้ว จึงจะอุปสมบทเป็นภิกษุได้ แม้พระพุทธองค์จะตรัสอย่างนั้น ก็ไม่สามารถ ทำให้สุภัททปริพาชกท้อถอยจนเลิกล้มความตั้งใจได้ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตติยปริวาสมีกำหนด ๔ เดือน ข้าพระองค์จะอยู่ให้นานถึง ๔ ปี เมื่อครบ ๔ ปีแล้ว โปรดให้ข้าพระองค์อุปสมบทเป็นภิกษุเถิด

พระพุทธองค์ จึงทรงรับสั่งพระอานนท์ให้บรรพชาสุภัททะเป็นสามเณรก่อน แล้วพากลับเข้ามารับการอุปสมบทเป็นภิกษุเฉพาะพระพักตร์พระพุทธองค์ เมื่อพระสุภัททะได้รับอุปสมบทตามปรรณานแล้ว ปลีกวิเวกตามลำพัง บำเพ็ญเพียรสมณธรรม มีจิตมุ่งตรงต่อพระนิพพาน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในคืนนั้นเอง เป็นปัจฉิมสักขีสาวก คือ พระอรหันต์สาวกองค์สุดท้าย ทนเห็นพระพุทธองค์ขณะยังทรงพระชนม์อยู่

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

ครั้นถึงเวลาปัจฉิมยาม พระพุทธเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายให้เข้ามาประชุม พร้อมกัน ทรงรับสั่งกับพระอานนท์ว่า

ดูกรอานนท์ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว บางทีเธอทั้งหลายบางรูปอาจจะคิดไปว่า พระศาสดาของเราปรินิพพานแล้ว บัดนี้ เราทั้งหลายไม่มีพระศาสดาแล้ว เธอทั้งหลายไม่

ควรจะคิดเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา

ดูกรอานนท์ บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายยังเรียกกันด้วยถ้อยคำว่า อาวุโส เป็นการทำตนเสมอกัน ทั้งภิกษุพรรษามากและภิกษุพรรษาน้อย อย่าเรียกกันอย่างนั้นเลย ภิกษุมีพรรษามาก ควรเรียกภิกษุมีพรรษาน้อยกว่า ออกชื่อหรือโคตร หรือเรียกว่า อาวุโส ส่วนภิกษุมีพรรษาน้อย ควรเรียกภิกษุมีพรรษามากกว่า ด้วยความเคารพว่า ภนฺเต หรืออายุสฺมา

ดูกรอานนท์ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ถ้าสงฆ์มีความปรารถนา จะพร้อมเพรียงกันถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ก็จงถอนเถิด

ดูกรอานนท์ สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะเถิด เมื่อพระอานนท์ทูลถามวิธีลงพรหมทัณฑ์ จึงทรงแสดงว่า พระฉันนะนั้นจะเจรจาคำใดๆ ก็ตาม ภิกษุทั้งหลายไม่พึงเจรจาด้วย ไม่พึงว่ากล่าว ไม่พึงตักเตือน ไม่พึงพร่ำสอน การทำเช่นนี้เรียกว่า พรหมทัณฑ์ เมื่อพระฉันนะถูกสงฆ์ลงพรหมทัณฑ์แล้ว จะสำนึกถึงความผิด เคารพพระธรรมวินัย เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ยอมรับฟังโอวาท และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ประธานโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ถามข้อสงสัย

สุดท้ายทรงประธานโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายทูลถามข้อสงสัยความเคลือบแคลงใจ ในพระรัตนตรัยและข้อปฏิบัติว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรูปใด ในพวกเธอทั้งหลาย ยังมีความสงสัย ข้องใจ หรือเคลือบแคลงใจ ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในมรรค ในความผิดความถูกแห่งข้อปฏิบัติ จงถามมาเถิด อย่าได้เสียใจในภายหลังว่า พระศาสดาประทับอยู่ต่อหน้าพวกเราแล้ว แต่กลับไม่มีโอกาสได้ถามข้อสงสัย เมื่อพระพุทธองค์ตรัสจบ ภิกษุเหล่านั้นนั่งนิ่งอยู่ ไม่มีรูปใดทูลถามเลย พระพุทธองค์ทรงประธานโอกาสให้ทูลถามถึง ๓ ครั้ง แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุทั้งหลายยังคงนั่งนิ่งอยู่ ไม่มีภิกษุรูปใดทูลถาม ไม่มีภิกษุรูปใดสงสัย ขข้องใจ หรือเคลือบแคลงใจ ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติแต่ประการใด เพราะภิกษุทั้งหมดในเวลานั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์บุคคล ชั้นพระโสดาบันเป็นอย่างต่ำ ไม่เจือปนด้วยปุถุชนเลย

ปัจฉิมโอวาท

เมื่อไม่เห็นภิกษุรูปใดทูลถาม พระพุทธองค์จึงตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า **หนุตทานิ ภิกขเว อามนฺตยามิ โว วยธฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมปาเทถ** ดูกรภิกษุทั้งหลาย

บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด พระดำรัสนี้ เรียกว่า ปัจฉิมโอวาท พระพุทธองค์ ทรงประมวลพระโอวาทที่ประทานไว้ตลอด ๔๕ พรรษา รวมลงในความไม่ประมาท ตรีสเป็นครั้งสุดท้ายแก่มวลมนุษย์ในโลกนี้

ปรีนิพพาน

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงเข้าอนุบุพพิหารสมาบัติ ๘ โดยอนุลอมและปฏิโลม มีพระอนุรุทธะและพระอานนท์ เฝ้าดูพระอาการของพระพุทธองค์ อย่างใกล้ชิด ครั้นถึงปัจฉิมยาม ได้เสด็จปรีนิพพาน ขณะถอนจิตออกจากจตุตถฌาน ภายใต้อันสาละทั้งคู่ ในศาลวโนทยาน เมืองกุสินารา รวมพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา

การปรีนิพพานของพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ขนพองสยองเกล้า น่าสะพรึงกลัว เสียงกลองทิพย์บันลือลั่นกึกก้องในอากาศ มีความโกลาหลไปทั่วบริเวณศาลวโนทยาน ท้าวสหัมบดีพรหม ท้าวโกสีหะสักกเทวราช พระอนุรุทธะ และพระอานนท์ ได้กล่าวคาถาสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า และแสดงสังเวคกถาคือ ความไม่เที่ยงถาวรแห่งสังขารทั้งหลาย บรรเทาความทุกข์โศกแก่พุทธบริษัทที่ประชุมอยู่ในศาลวโนทยานนั้น ต่างเศร้าโศก ร่ำไร ร่ำพัน คร่ำครวญถึงพระพุทธองค์ เป็นที่น่าสลดใจยิ่งนัก พระอนุรุทธะและพระอานนท์ แสดงธรรมปลอบใจมหาชนให้คลายความเศร้าโศกเสียใจ จนกระทั่งถึงรุ่งเช้า

อปรกาล
 ปริเฉทที่ ๑๓
 ถวายพระเพลิงพระพุทธรูประ

ครั้นสว่างแล้ว พระอนุรุทธะ ได้มีบัญชาให้พระอานนท์เข้าไปแจ้งข่าวการ
 ปรีนิพพานแก่มัลลกษัตริย์ทั้งหลายในเมืองกุสินารา มัลลกษัตริย์ทั้งหลายพอทราบข่าว
 ต่างเศร้าโศกเสียพระทัย ด้วยความอาลัยในพระพุทธรูเจ้า ทรงรับสั่งให้ประกาศข่าวการ
 ปรีนิพพานให้ชาวเมืองกุสินาราทราบทั่วกัน ทรงรับสั่งให้เตรียมเครื่องบูชาพระ
 พุทธรูระและผ้า ๕๐๐ คู่ เสด็จไปยังศาลาโนทยาน ตกแต่งสถานที่ ฟ้อนรำ ขับร้อง
 ประโคมดนตรี กระทำสักการบูชาพระพุทธรูระอย่างมโหฬาร

มัลลกษัตริย์ทั้งหลายปรึกษากันว่า วันนี้พลบค่ำแล้ว ไม่สามารถถวายพระเพลิง
 พระพุทธรูระได้ เอาไว้พຽงนี้เถิด พวกเราจะถวายพระเพลิงพระพุทธรูระกัน มหาชน
 จำนวนมาก แม้จะอยู่ในที่ไกล พอทราบข่าวพระพุทธรูเจ้าปรีนิพพาน ต่างถือเครื่อง
 สักการะมากมาย รีบรุดเดินทางมาไม่ขาดสาย ไม่มีหยุดพัก พวกกันสักการบูชาพระพุท
 ธรูระเป็นเวลาต่อเนื่องถึง ๖ วัน

ครั้นถึงวันที่ ๗ มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย พร้อมใจกันจะอัญเชิญพระพุทธรูระออกไป
 ทางทิศใต้ของเมืองกุสินารา ทำการถวายพระเพลิงภายนอกพระนคร เมื่อได้เวลาอัญเชิญ
 ปรากฏว่าไม่สามารถอัญเชิญพระพุทธรูระไปได้ แม้แต่ขยับเขยื้อนให้เคลื่อนจากที่
 สักน้อยหนึ่ง ก็ไม่อาจทำได้ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายพากันประหลาดใจไปตามๆ กัน จึงตรัส
 ถามพระอนุรุทธะ ประธานสงฆ์ในที่นั้น ได้รับคำตอบว่า เหล่าเทวดามีความประสงค์จะให้
 อัญเชิญพระพุทธรูระเข้าสู่พระนครทางประตูทิศเหนือ ผ่านท่ามกลางพระนคร ออกทาง
 ประตูทิศตะวันออก ถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธเจดีย์ ทางทิศตะวันออกของเมืองกุสินารา

มัลลกษัตริย์ทั้งหลายทราบเช่นนั้น ก็ทรงผ่อนผันตามความประสงค์ของเทวดา
 ทั้งหลาย ปรากฏว่าอัญเชิญพระพุทธรูระออกจากที่นั้นได้อย่างง่ายดาย มัลลปาโมกษ์
 ๘ องค์ จัดขบวนอัญเชิญพระพุทธรูระเคลื่อนเข้าสู่พระนครทางประตูทิศเหนือ
 ผ่านท่ามกลางพระนคร ออกทางประตูทิศตะวันออก ตามที่พระอนุรุทธะอธิบายแล้ว ขณะ
 นั้น ดอกมณฑารพบนสวรรค์ ร่วงหล่นลงมาสักการบูชาพระพุทธรูระทั่วทั้งพระนครกุสินารา
 ประชาชนได้ยินเสียงขับร้อง เสียงประโคมดนตรี พวกกันออกมาดูขบวนอัญเชิญ
 พระพุทธรูระ สักการบูชาด้วยดอกไม้ของหอมนานาชนิด น้อมส่งเสด็จเป็นครั้งสุดท้าย
 ตลอดทางไปสู่มกุฏพันธเจดีย์

เมื่ออัญเชิญพระพุทธรูปไปตั้งมณฑลพิธีเรียบร้อยแล้ว มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ถวายพระอานนทถึงวิธีปฏิบัติในพระพุทธรูป ให้ตรงตามพระพุทธรูปประสงค์ ได้รับคำตอบว่า มหาบพิตรพึงปฏิบัติในพระพุทธรูป เช่นเดียวกับพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายได้ปฏิบัติตามพระอานนทอธิบายแล้ว ห่อพระพุทธรูปด้วยผ้าใหม่ ซับด้วยสำลี ห่อด้วยผ้าใหม่ทับอีก ๕๐๐ คู่ อัญเชิญลงประดิษฐานในรางเหล็ก ชุมด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งปิดทับข้างบน อัญเชิญขึ้นสู่จิตกาธานทำด้วยไม้หอมล้วน เตรียมการจะถวายพระเพลิง

ครั้นดำเนินการเรียบร้อยแล้ว มัลลปโมกข์ ๔ องค์ นำไฟเข้าไปยังจิตกาธานทั้ง ๔ ทิศ แต่ไม่สามารถจุดไฟที่จิตกาธานให้ติดได้ แม้พยายามอยู่หลายครั้ง ก็ไม่บรรลุผล มัลลกษัตริย์ทั้งหลายสงสัยว่าจะเป็นอานุกาฬเทวดา จึงเข้าไปถามพระอนรุทธะ ได้รับคำตอบว่า เหล่าเทวดาประสงค์จะให้คอยพระมหากัสสปะ เมื่อพระมหากัสสปะเดินทางมาถึง ถวายบังคมพระบาทพระพุทธรูปแล้ว จึงจะถวายพระเพลิงได้ มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ทรงผ่นผันตามความประสงค์ของเทวดาแล้ว

สมัยนั้น พระมหากัสสปะยังมาไม่ถึงมณฑลพิธี กำลังเดินทางจากเมืองปาวา ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เมืองกุสินารา พร้อมด้วยภิกษุบริวาร ๕๐๐ รูป ในระหว่างทาง พากษุบริวารหยุดพักใต้ร่มไม้แห่งหนึ่งเห็นอาชีวกคนหนึ่งถือดอกมณฑารพเดินสวนทางมา รู้สึกแปลกใจว่า ดอกมณฑารพเป็นดอกไม้ทิพย์ ไม่มีในโลกมนุษย์ ปราภฏเฉพาะในเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น เช่น เสด็จลงสู่พระครรภ์ ประสูติ เสด็จออกผนวช ตรัสรู้ ทรงแสดงปฐมเทศนา ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากเทวโลก ปลงอายุสังขาร และปรินิพพาน นึกสังหรณ์ใจถึงพระพุทธรูป จึงเข้าไปถามอาชีวกนั้น ได้รับคำตอบว่า พระพุทธรูปปรินิพพานได้ ๗ วันเช้าวันนี้แล้ว และจะถวายพระเพลิงในวันนี้ ดอกมณฑารพนี้เราเก็บมาจากสถานที่ปรินิพพานนั้น

ภิกษุทั้งหลายฟังอาชีวกบอกเช่นนั้น บางพวกยังเป็นปุถุชนอยู่ ต่างตกใจ ประคองแขน ร้องไห้ กลิ้งเกลือกไปมา รำพันถึงพระพุทธรูป ส่วนพระชีนาสพทั้งหลาย มีสติสัมปชัญญะมั่นคง อดกลั้นได้ เจริญธรรมสังเวช พิจารณาความแตกดับแห่งสังขาร

ภิกษุรูปหนึ่งนามว่าสุภัททะ เป็นอุชฌบรพชิต เพราะบวชพระตอนแก่ นั่งอยู่ในที่นั้นด้วย ได้ยื่นขึ้นพูดห้ามภิกษุทั้งหลายว่า พวกท่านอย่าเศร้าโศกเสียใจไปเลย พวกเราหลุดพ้นจากอำนาจพระมหาสมณะแล้ว เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ คอยบังคับห้ามปรามพวกเราต่างๆ นานา ว่าสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร พระองค์ปรินิพพานก็ดีแล้ว พวกเราปรารถนาจะทำสิ่งใด ก็ทำได้ตามใจชอบ ไม่มีใครมาคอยบังคับห้ามปรามพวกเราแล้ว

พระมหากัสสปะฟังพระสุภัททะกล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัยเช่นนั้น รู้สึกสลดใจว่า พระพุทธองค์ปรินิพพานเพียงแค่ว่า ๗ วันเท่านั้น ยังมีอัสชิลกล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัยได้ไม่เกรงขาม ครั้นจะยกขึ้นเป็นอธิกรณ์ทำนาคหกรรม ก็เห็นว่าไม่ควรทำในเวลาเช่นนี้ เพราะต้องรีบเดินทางไปให้ทันถวายพระเพลิง ทำได้เพียงแค่ลอบภิกษุทั้งหลายให้คลายความโศกเสียใจ รีบพาภิกษุบริวารเดินทางไปเมืองกุสินารา ตรงไปยังมกุฏพันธนเจดีย์ ครั้นมาถึงจิตกาธานเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธสรีระแล้ว ห่มจีวรเวียงป่า ประคองอัญชลี ทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ ถวายบังคมพระยุคลบาท พร้อมกับภิกษุบริวาร ๕๐๐ พอถวายบังคมพระยุคลบาทเสร็จ จิตกาธานเกิดไฟลุกโชนขึ้นเอง

พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า พระพุทธสรีระบางส่วนไฟไหม้หาแก้่าถ่านมิได้ คือ พระฉวี (ผิว) พระจัมมะ (หนัง) พระมังสะ (เนื้อ) พระนหารุ (เอ็น) พระลสิกา (ไขข้อ) เมื่อไฟมอดดับลงแล้ว เหลือพระพุทธสรีระบางส่วน คือ พระอัฐิ (กระดูก) พระเกสา (ผม) พระโลมา (ขน) พระนขา (เล็บ) พระทันตา (ฟัน) และผ้าห่อพระพุทธสรีระคู่หนึ่ง คือ ผ้าฝืนในสุดกับผ้าฝืนนอก มีสภาพเป็นปกติ ไม่ถูกไฟเผาไหม้ ห่อหุ้มพระบรมสารีริกธาตุอยู่ ผ้านอกนั้นถูกไฟเผาไหม้ทั้งหมด

ครั้นเสร็จการถวายพระเพลิงแล้ว ท่อน้ำได้ตกลงมาจากอากาศ น้ำพุ่งออกจากต้นสาละ ดับไฟที่จิตกาธาน ต่อจากนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลายนำน้ำอบน้ำหอมเข้าประพรมจิตกาธาน เก็บพระบรมสารีริกธาตุ อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ ท้องพระโรง ภายในพระนคร จัดวางกำลังอารักขาอย่างแน่นหนา ทั้งชั้นในและชั้นนอกเมืองกุสินารา สักการบูชาด้วยเครื่องบูชาต่างๆ ดอกไม้ของหอมนานาชนิด และจัดมหรสพสมโภชพระบรมสารีริกธาตุเป็นเวลา ๗ วัน

แจกพระบรมสารีริกธาตุ

ครั้งนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ กษัตริย์ลิจฉวีเมืองเวสาลี กษัตริย์ศากยะเมืองกบิลพัสดุ์ กษัตริย์ภูลีเมืองอัลลกะปปะ กษัตริย์โกถิยะเมืองรามคาม กษัตริย์มัลละเมืองปาวา รวมพราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฏฐูที่ปกะด้วย เป็น ๗ พระนคร ล้วนมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พอทราบข่าวพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานในเมืองกุสินารา ต่างเส้าโศกเสียพระทัย ได้ส่งทูตไปขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่ออัญเชิญไปสร้างพระสถูปสำหรับสักการบูชาในพระนครของตน

คณะทูตานุทูตจากพระนครทั้ง ๗ พากันเข้าเฝ้ามัลลกษัตริย์ ถวายพระราชสาส์นขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ได้มีพระดำรัสกับคณะทูตานุทูต

เมืองเหล่านั้นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาปรินิพพานในเมืองพวกเรา พวกเราจะไม่ยอมแบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้แก่ใคร เมื่อมัลลกษัตริย์ทั้งหลายตรัสยื่นกรานเช่นนั้น ฝ่ายคณะทูตานุทูตก็ไม่ยอมท้อถอย จึงเป็นประเด็นถกเถียง เป็นปมขัดแย้ง เกือบจะทำสงครามแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุกันขึ้น

สุนทรพจน์ของโทณพราหมณ์

ในที่ประชุมนั้น โทณพราหมณ์ เป็นอาจารย์ของกษัตริย์ในเมืองเหล่านั้น ฉลาดทั้งคดีโลกคดีธรรม เป็นที่เคารพยกย่องของคนทั่วไป สามารถพูดโน้มน้าวใจคนฟังให้โอนอ่อนตามได้ ฟังคำปฏิเสธของมัลลกษัตริย์เหล่านั้นแล้ว คิดว่า มัลลกษัตริย์ไม่มีข้ออ้างจะไม่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้แก่เมืองอื่นๆ เพราะมัลลกษัตริย์ไม่ใช่พระประยูรญาติพระพุทธเจ้า เพียงแต่นับถือพระพุทธองค์เพราะพระธรรมคำสอน แม้กษัตริย์และพราหมณ์มาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุในครั้งนี้ ต่างนับถือพระพุทธองค์ เพราะพระธรรมคำสอนเหมือนกัน พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงแสดงธรรมให้พุทธบริษัททำศึกสงครามกันเลย แต่ตรัสสอนให้มีขันติ อุดหนุน อดกลั้น ต่อทุกข์และกิเลสยั่วยุตต่างๆ ตรัสสอนให้ตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม ห่างไกลจากวิหิงสา เบียดเบียน อาฆาตจองเวรกัน อีกทั้งสมัยดำรงพระชนม์อยู่ ปวงชนมากมายเคยได้เห็นได้กราบไหว้พระพุทธองค์ในสถานที่ต่างๆ บัดนี้พระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว ปวงชนควรจะได้กราบไหว้บูชาพระบรมสารีริกธาตุแทนพระองค์ และปฏิบัติตนตามพุทโธวาท งดเว้นจากบาปทุจริตทั้งปวง บำเพ็ญกุศลความดีให้ถึงพร้อม สร้างความมั่นคงแก่พระศาสนา มัลลกษัตริย์ทั้งหลายไม่ควรสร้างความขัดแย้ง เพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ควรแบ่งให้เท่ากันทั้ง ๘ พระนคร เมื่อมีทูตมาขออีกในภายหลัง ก็จะทำอย่างไรได้ว่า พระบรมสารีริกธาตุที่จะแบ่งให้ไม่มีแล้ว แบ่งปันกันเสร็จแล้ว ก็จะไม่เสียสัมพันธไมตรี เกิดภัยอันตรายแก่เมืองกุสินารา

โทณพราหมณ์ประสงค์จะระงับความขัดแย้ง และให้พระบรมสารีริกธาตุแพร่หลายไปในพระนครต่างๆ จึงกล่าวขึ้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดฟังข้าพเจ้าก่อน พระพุทธเจ้าทรงเป็นสรณะที่พึ่งของเราทั้งหลาย พระองค์ทรงมีพระขันติธรรมเป็นเลิศ ตรัสสรรเสริญขันติ ความอดทน อดกลั้น ต่อความทุกข์ยากและกิเลสทั้งหลาย ทรงพร่ำสอนให้พวกเราสามัคคีปรองดองกัน ห่างไกลจากวิหิงสาและความอาฆาต การจะถือเอาส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุมาเป็นเหตุประหัตประหารต่อสู้กันด้วยศัสตราวุธจนเป็นสงครามขึ้นมา จึงผิดไปจากคำสอนและพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าโดยสิ้นเชิง พวกเราจงอดทน อดกลั้น พร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเป็น ๘ ส่วน ให้เท่ากัน

ทุกพระนคร อัญเชิญไปสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ให้แพร่หลายไปทั่วทุก
ทิศานุทิศเถิด ยังมีปวงชนอีกมากเคารพนับถือพระพุทธรูปเจ้า พวกเขาควรจะได้รับ
ประโยชน์สุขโดยทั่วกัน

มัลลกษัตริย์และคณะทูตานุทูตทั้ง ๘ พระนคร ได้ยินคำพูดเดือนสติเช่นนั้น
เห็นด้วยกับโศกพราหมณ์นั้นพร้อมใจกันให้โศกพราหมณ์ทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ
โศกพราหมณ์ จึงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน มอบให้แก่เมือง
เหล่านั้น ส่วนตนเองขอทษานดวงพระบรมสารีริกธาตุไปสักการบูชา

ภายหลังโมริยกษัตริย์เมืองปีปผลิววัน ทราบข่าวการปรินิพพานของพระพุทธรูปเจ้า
จึงส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุจากเมืองกุสินารา แต่พระบรมสารีริกธาตุได้
แบ่งกันเสร็จแล้ว มัลลกษัตริย์ทั้งหลายจึงมอบพระอังคาร (เถ้ากระดูก) ให้แทน

สาระสำคัญในการเสด็จปรินิพพานที่เมืองกุสินารา

๑. เพราะเคยเป็นเมืองเจริญรุ่งเรือง สมบูรณ์ด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี
๒. เพื่อโปรดสุภทัตตปริพาชก พระสาวกองค์สุดท้าย
๓. เพื่อไม่ให้เกิดสงครามแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุระหว่างเมืองต่างๆ
๔. เพื่อให้พระบรมสารีริกธาตุแพร่หลายไปยังเมืองต่างๆ พร้อมกับพระธรรมวินัย

ประเภทแห่งสัมมาสัมพุทธเจดีย์

เมื่อกษัตริย์และพราหมณ์เหล่านั้น ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ต่างจัด
ขบวนอัญเชิญอย่างมโหฬาร นำไปประดิษฐานในพระนครของตน โปรดให้สร้างพระสถูป
บรรจุเป็นปูชนียสถาน เป็นสถานที่กราบไหว้สักการบูชาแห่งมหาชนตามเมืองต่างๆ รวม
๘ แห่ง คือ เมืองราชคฤห์ เมืองเวสาลี เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองอัลลกะปัปะ เมืองรามคาม
เมืองเวฏฐทีปกะ เมืองปาวา เมืองกุสินารา พระสถูปทั้ง ๘ แห่งเหล่านี้ จัดเป็นธาตุเจดีย์

ฝ่ายโศกพราหมณ์ ได้นำทษานดวงพระบรมสารีริกธาตุไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้
เป็นปูชนียสถานให้ชาวเมืองกุสินารากราบไหว้บูชา พระสถูปนี้ เรียกว่า ตุมพสถูป
ส่วนโมริยกษัตริย์เมืองปีปผลิววัน อัญเชิญพระอังคารไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้เช่นกัน
เรียกว่า อังคารสถูป ในต้นปฐมกาลแห่งปรินิพพานของพระพุทธรูปเจ้า มีพระสถูปเจดีย์
รวมทั้งหมด ๑๐ แห่งด้วยกัน

สังเวชนียสถาน ๔

สังเวชนียสถาน แปลว่า สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช เป็นคำที่ใช้เรียกสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มี ๔ แห่ง คือ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา และสถานที่ปรินิพพาน พุทธศาสนิกชนควรไปดูไปเห็นและให้เกิดความสังเวช เพื่อเพิ่มพูนความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ทำให้รู้สึกเหมือนได้อยู่ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า เป็นแรงบันดาลใจในการทำความดี เป็นเครื่องเตือนใจให้ดำรงชีวิตอยู่ในความไม่ประมาท จะได้รับแรงหนุนช่วยประกอบกุศลกรรม อันจะนำไปเกิดในสุคติภูมิ พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระอานนท์ก่อนปรินิพพานว่า ดูกรอานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธา จะพากันมาสักการบูชาสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลเหล่านี้ ด้วยความเชื่อว่า พระตถาคตประสูติที่นี่ ตรัสรู้อนัตตธรรมสัมมาสัมโพธิญาณที่นี่ ทรงแสดงปฐมเทศนาที่นี่ ทรงปรินิพพานที่นี่ ชนเหล่าใด จาริกไปตามเจดีย์สถานเหล่านี้ด้วยจิตเลื่อมใส ชนเหล่านั้นตายไป จะบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้ รวมกับตุ้มพัสตูปและอังคารสตูป จัดเป็นบริโภาคเจดีย์ อัฐบริหารของพระพุทธเจ้าที่ทรงเคยใช้สอย เช่น บาตร จีวร สังฆาฏิ ฆมกรก และเสนาสนะเคยประทับ เช่น เตียง ตั่ง กุฏิ วิหาร ชนชั้นหลังได้นำบรมเข้าในบริโภาคเจดีย์ด้วย

ต่อมาภายหลัง พุทธศาสนิกชนบางพวกเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ได้นำอมนำเอาทองคำ เงิน รัตนะ ไม้แก่น อิฐ ศิลา ปูน และโลหะต่างๆ มาสร้างเป็นพระพุทธรูปขึ้น เล็กกว่าพระองค์จริงบ้าง เท่าพระองค์จริงบ้าง ใหญ่กว่าพระองค์จริงบ้าง ให้เป็นปูชนียวัตถุ เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า และเกิดปิติศรัทธาแก่ผู้พบเห็น เรียกว่า อุทเทสิกเจดีย์

วิญญูชนบางพวก มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา ปรรณนาจะบูชาพระธาตุเจดีย์และบริโภาคเจดีย์ แต่ไม่สามารถจะเดินทางไปสักการบูชาได้ ทั้งไม่ยินดีในการสร้างพระพุทธรูป และพระบรมสารีริกธาตุก็หายาก จึงสร้างพระสตูปขึ้นในถิ่นฐานของตน แล้วจารึกพระพุทธวจนะ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ โภธิปักขิยธรรม และอื่นๆ ซึ่งเห็นว่าเป็นพุทธภาษิตแท้ ลงในแผ่นทองคำบ้าง แผ่นเงินบ้าง แผ่นศิลาบ้าง ใบลานบ้าง นำมาบรรจุไว้ภายในพระสตูปแทน เพื่อกราบไหว้สักการบูชา เรียกว่า ธรรมเจดีย์

กล่าวโดยสรุป สัมมาสัมพุทธเจดีย์มี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภาคเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์ ธรรมเจดีย์ ด้วยประการฉะนี้

